

Srba, Bořivoj

Domů! (Domů?)

In: Srba, Bořivoj. *Múzy v exilu : kulturní a umělecké aktivity čs. exulantů v Londýně v předvečer a v průběhu druhé světové války, 1939-1945 : kulturní politika, "pódiové" programy, koncerty, literární a recitační pořady, taneční vystoupení, divadelní představení, rozhlasová pásma a hry, filmová tvorba, časopisecká a ediční činnost, ideové diskuze*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2003, pp. [783]-812

ISBN 8021031344

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123314>

Access Date: 19. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

OSMÁ KAPITOLA

DOMŮ!
(DOMŮ?)

Oskar Kokoschka: *Rudé vejce (Das rote Ei, olejomalba)*. Londýn 1939–1941. – *Exil in der Tschechoslowakei, in Grossbritannien, Skandinavien und in Palästina. Kunst und Literatur im antifaschistischen Exil 1933–1945*. Bd. 5. [Hrsg. Ludwig Hoffmann. Red. Gisela Seeger.] Leipzig (Verlag Philipp Reclam jun.) 1980. Obr. píl. za s. 368, obr. č. 50.

Vítězství Spojenců ve válce v květnu 1945 otevřelo možnost návratu domů všem čs. exulantům pobývajícím v britském exilu. Nicméně soudobá společenská a politická situace vytvořená tímto vítězstvím v případě jednotlivých čs. exulantů onu možnost různým způsobem modifikovala: i když spojenecké vítězství bylo zcela jednoznačné a z této jednoznačnosti bylo možno odvodit i představu, kudy se bude ubírat další vývoj Evropy a světa, v mnoha otázkách souvisejících s tímto budoucím vývojem panovala značná nejistota. Ta nejistota obestírala zejména úvahy o možném budoucím vývoji těch zemí, které se ujednáním vítězných spojeneckých mocností v Jaltě (únor 1945) a v Postupimi (červenec 1945), kde se rozhodovalo mj. o rozdělení sfér mocenského vlivu na poválečné uspořádání Evropy právě z hlediska společensko-politického mezi v tu chvíli na kolbišti mocenských zájmů dominující Svaz sovětských socialistických republik a západní velmoci, Spojené státy americké, Velkou Británií a Francií, ocitly ve sféře vlivu stalinistického Sovětského svazu. Jednou z těchto zemí – jak známo – bylo i Československo.

V důsledku toho se čs. exilová obec ocitla znovu na osudové křižovatce: třebaže téměř všichni exulanti toužili vrátit se co nejdříve domů, ne všichni byli v okamžiku vítězství Spojenců nad Německem jednoznačně přesvědčeni, že tímto návratem vyřeší také problém své další individuální existence ve shodě se svými vlastními představami a životními nároky. Svírala je obava, že – jak tomu nasvědčovala i právě zmíněná jednání vítězných mocností o dalším osudu Evropy – vývoj v Československu bude se ubírat směrem v poměru k jejich individuálním zájmům více méně nepříznivým a že návratem do vlasti si vlastně v poměru k tomu, co jim nabízel pobyt v exilu, výrazně pohorší.

Tato obava svírala v této souvislosti i některé z těch čs. exulantů, kteří patřili k většinové skupině čs. pospolitosti, byli českého národního původu a zdánlivě nic jim nebránilo těžit ze skutečnosti, že spolu se spojeneckým vítězstvím získal český národ postavení jednoho z účastníků tohoto vítězství, čímž se jeho postavení jako většinového národa v mnohonárodnostním Československu značně posílilo. Tito exulanti se obávali zejména toho, že poválečný vývoj naší republiky bude se uskutečňovat v „režii“ Sovětského svazu a s jeho pomocí hegemonizované, nyní „státní“ strany čs. komunistů, která se již při utváření provizorní čs. vlády v osvobozených Košicích 4. dubna 1945 domohla v této vládě rozhodujících pozic. Zejména však tyto obavy sdíleli mezi čs. emigranty čeští Němci, neboť rozhodnutí vítězných mocností o odsunu příslušníků německých menšin z řady středoevropských zemí, Polska, Jugoslávie, Československa atp., na území poraženého Německa a Rakouska – rozhodnutí sledující cíl „odplatit“ příslušníkům těchto menšin do velké míry podporující hitlerismus za jejich „kolektivní“ viny, za „zrádné“ chování před válkou a účast v ní, a zároveň upevnit autoritu většinových národů v obnovujících se, Němci dříve okupovaných státech, a vstřícně přijaté čs. vládou a stvrzené Benešovými tzv. prezidentskými dekrety – i pro tyto přesvědčené antifaišisty, včetně lidí, kteří by byli za okupace, kdyby bývali byli setrvali doma, ohroženi na svobodě i životech nejen z politických, ale i z rasových důvodů a kteří se v exilu z větší části zapojovali do aktivit čs. zahraničního odboje, vytvářelo nebezpečí, že i s nimi bude domácí politika a veřejné mínění na vlně vzníceného českého nacionalismu zacházet jako s příslušníky poraženého národa.

Ne všichni čs. emigranti se proto tehdy rozhodli vrátit se z exilu domů. Domů se vraceli z Británie hlavně exulanti české národnosti, a to především ti, kteří se výrazně exponovali v čs. zahraničním odboji a kteří předpokládali, že v nově se

utvářejících společensko-politických poměrech ČSR budou moci svým způsobem i avansovat (ani ti se ovšem nevraceli do vlasti ihned, určitý čas trvalo, než se vyvázali ze svých povinností, zlikvidovali své byty a opatřili si místo v letadlech odvázejících emigranty do zemí, které kdysi opustili, postupně). Někteří Češi, ve své skepsi správně odhadnuvši, že vývoj poválečných domácích společenských a politických poměrů se vyvine do podoby, do jaké se pak skutečně vyvinul, a spolu s nimi i mnozí čeští Němci – ti v obavách o utváření dalšího osudu česko-německé komunity ve vlasti – se rozhodli vyčkat v exilu až do chvíle, kdy se ukáže, že jejich další život se bude doma rozvíjet v bezpečí.

V této době, kdy čs. exulanti ve Velké Británii – ocitnuvše se v důsledku obecného vývoje opět na jedné ze svých životních křižovatek – teprve promýšleli svůj další postup anebo, posléze již i rozhodnutí, se připravovali k přesunu do Československa, ve své kulturní a umělecké činnosti v Británii v postatě již nepokračovali. Pokračovali v ní ti, co se přiklonili k názoru, že bude lépe, alespoň dočasně, do vyjasnění situace, anebo trvale ve Spojeném království setrvat. Avšak tyto aktivity povětšinou byly nesený již záměrem prosadit se na britské kulturní scéně a vřazují se proto do jiných, nových vývojových kontextů.

Poválečné osudy čs. kulturních tvůrců a umělců naleznuvších v letech 1938–1945 azyl ve Velké Británii

Na tomto místě nabízí se náš výklad o kulturních a uměleckých aktivitách čs. emigrace naleznuvší v předvečer druhé světové války, eventuálně v jejím průběhu azyl ve Velké Británii, a především v Londýně – po jeho uzavření jakýmsi syntetizujícím shrnutím poznatků získaných studiem pramenů o oněch aktivitách podávajících svědectví – ukončit.

Závažné důvody nás však nutí, abychom tak zde ještě neučinili. Jakkoli v daném směru bylo již na předchozích stranách mnohé naznačeno, zdá se nezbytným předtím, než výklad uzavřeme zmíněným závěrečným shrnutím, uvést ještě několik základních informací o poválečných osudech protagonistů čs. kulturního a uměleckého dění v britském exilu. Samy tyto osudy totiž mnohé ke zde popisované a analyzované problematice velmi přesvědčivě vypovídají. Vypovídají k ní možná i mnohem přesvědčivěji, než jakékoliv resumé směřující k postižení obecnosti v představeném „příběhu“ se skrývají. Anž připravíme čtenáře o takové resumé, pokusme se zde proto ve stručnosti tyto osudy připomenout, a to, co zde bylo na předchozích stránkách vysloveno, docelit tak do žádoucí úplnosti.

Tyto osudy se u jednotlivých účastníků čs. kulturního dění ve Velké Británii utvářely ovšem značně rozdílně: jinak se utvářely v případě těch, kteří se v květnu 1945, po vítězství Spojenců nad nacistickým Německem, rozhodli pro návrat domů, do osvobozené vlasti, jinak v případě těch, kteří – jako např. ti z nich, kteří ač patřili k nyní preferované exilové komunitě české národnosti, předvídatě odhadli, kudy se bude ubírat další vývoj společenských a politických poměrů v poválečném Československu, a nehodlali riskovat, že budou žít v totalitním stalinistickém režimu, anebo jako ti, kteří hlásíce se k národnosti česko-německé sice odešli do exilu jako lidé z politických a rasových důvodů pronásledovaní a zčásti se i zapojovali do aktivit Benešem vedeného čs. zahraničního odboje, ale kterým navzdory tomu, že byli přesvědčenými antifašisty, porevoluční politická reprezentace v Československu, solidarizujíc se s dlouhodobě potlačovanými a teď ve veřejném životě dominujícími náladami nejširší domácí české veřejnosti, nesenými

na vlně vzepjatého českého nacionalismu, v návaznosti na usnesení spojeneckých mocností tzv. Benešovými dekrety o vysídlení populace německé národnosti dříve k návratu domů více méně uzavřela, což se dotýkalo většiny v exilu pobývajících sudetských Němců – zvolili z nabízejících se jim možností možnost buď dočasně, do chvíle, kdy se společensko-politická situace a spolu s ní i na ni vázané řešení národnostních poměrů v rekonstruované ČSR vytříbí, anebo trvale, po získání regulérního britského občanství, v exilu setrvat i nadále.

Ti z čs. exulantů pobývajících v průběhu druhé světové války v britském exilu, kteří se rozhodli pro návrat do ČSR a po kratší či delší době, kdy z různých důvodů byli nuceni v Británii pobýt i po 8. květnu 1945, se do vlasti skutečně vrátili, většinou pokračovali ve svých tvořivých aktivitách i v rodném prostředí. Často se přitom domohli i význačných společenských a politických postavení, nemluvě ani o postavení, jakých se díky výsledkům své tvořivé práce domohli v oborech, které byly jejich nejvlastnější tvůrčí doménou. Nicméně v průběhu takto prudce odstartovaných jejich poválečných kariér povětšinou i tyto „avanséry“ časem stihly různé formy perzekuce, jimiž postihoval v únoru 1948 u nás nastolený politický režim své odpůrce, nemluvě o tom, že zperzekvováni byli tímto režimem samozřejmě všichni ti, kdož se od počátku z hlediska prosazování jeho zájmů jeví jako osoby „politicky nespolehlivé“. Převážná část někdejších exulantů vyhledávších azyl v západních zemích, a především v Británii, ocitla se pak v pozici občanů vlastně druhého a třetího řádu. Někteří z nich – ti prozíravější ihned po únorovém převratu roku 1948, jiní po invazi sovětských a dalších „spřátelených“ vojsk do Československa v roce 1968 – uprchli proto ilegálně znovu za hranice a mnozí z nich vyhledali znovu azyl na britských ostrovech.

Podstatně jinak se utvářely životní a tvůrčí osudy těch čs. kulturních tvůrců a umělců, kteří se rozhodli po skončení války setrvat v cizině. Bylo to poměrně nemnoho Čechů, k myšlence zůstat nadále v exilu a eventuálně získat cizí státní občanství se z čs. exulantů povětšinou přiklonili čs. exulanti německé národnosti a samozřejmě i „říšskoněmectí“ a rakouští azylanti, kteří získali ve třicátých letech dočasné útočiště na území ČSR. Mnohý z čs. uprchlíků tohoto druhu měl však tehdy již namířeno do Německa nebo Rakouska, byť ani tam se místní poměry neutvářely v prvních chvílích po pádu nacistického režimu pro navrátilce právě nejpriznivěji; nicméně i ti, kteří pomýšleli na reemigraci do těchto zemí, se – vyčkávající chvíle, která se ukáže pro tuto reemigraci příznivou – po jistý čas ještě zdržovali v Británii. Tyto osudy se – v rámci podmínek panujících v té či oné zemi, kterou zvolili za svou novou vlast – utvářely ponejvíce do podoby osudů místních tvůrců a umělců, jimž nic nebránilo uskutečnit své kariéry v rozsahu plně odpovídajícím stupni jejich talentu i vynaložené pracovní námahy: získavše nová státní občanství a s ním i právo k trvalému pobytu v těchto zemích, a často asimilující se s místním obyvatelstvem, realizovali někteří z nich své kariéry s úspěchem, který je vynesl na úroveň předních světových veličin kulturní a umělecké tvorby v oborech, jejichž rozvíjení zasvětili svůj profesionální život.

(Ačkoliv skutečnost, že se osudy těch kulturních a uměleckých tvůrců, kteří se po válce rozhodli vrátit domů a pokračovali ve svých tvořivých aktivitách v rodném prostředí, a osudy těch, kteří se rozhodli po válce ve Velké Británii setrvat, eventuálně zvolili možnost žít svůj život a rozvíjet své veřejné tvůrčí působení v jiných cizích zemích, vlivem vnějších podmínek utvářely tak výrazně rozdílně, sama o sobě vybízí, abychom v této poslední kapitole naší monografie představili další osobnostní vývoj některých protagonistů zde vylíčených dějů v uspořádání odpovídajícím právě onomu rozdílnému dvojímu základnímu cha-

rakteru průběhu jejich životních a tvůrčích cest, na jaké je uvedla roku 1945 a pak roku 1948 zmíněná dějinná křížovatka, tedy v uceleném podání vylíčili nejprve osudy exulantů zmíněného prvního druhu a poté osudy exulantů zmíněného druhého typu, neuposlechneme této výzvy a přidržíme se i nadále toho vzorce kompoziční výstavby výkladu, jehož jsme se přidržovali v předchozích kapitolách; ten totiž umožňuje konfrontovat rozdílný průběh oněch osudů u jednotlivců stejného oborového zaměření a přibližně stejného osobnostního významu, což nepochybně zvyšuje výpovědní hodnotu onoho žádoucího srovnání, o něž nám tu na tomto místě jde.)

František Langer

František Langer se počátkem července 1945 spolu s jinými významnými činiteli čs. zahraniční odbojové akce znovu vrátil do vlasti a opět se usadil ve svém rodišti a místě svého předválečného trvalého pobytu, v Praze. Domů se tehdy vrátil v hodnosti získané v průběhu války, v hodnosti plukovníka čs. armády a ve funkci přednosty její zdravotní služby, tedy jako dosti vysoce postavená a i obecně vážená osobnost, které se za její zásluhy ve službách čs. odboje bezprostředně nato dostalo četných veřejných ocenění, státních a vojenských vyznamenání a obecného uznání veřejnosti (vzápětí byl povýšen na brigádního generála, roku 1947 byl čs. vládou poctěn titulem „národní umělec“ atp.).

Ve třech bezprostředně následujících letech pokračoval pak ve velmi intenzivní činnosti, kterou rozvíjel v londýnském exilu, a to jak – po krátkou dobu ještě – v armádních službách, tak v oblasti literární tvorby. Jako spisovatel-publicista se v letech 1945–1948 činně projevoval např. ve Svobodném slově, Svobodných novinách, Literárních novinách, ale také ve Věstníku židovských náboženských obcí v Československu. Jako prozatím tehdy nejprve publikoval některá svá díla z doby války, např. *Děti a dýka* (1946), *B.B.C. Londýn* (1947), *Řeč nad kolébkou* (1948). V téže době také napsal a ve Stavovském divadle v Praze dal provést svou novou dramatickou práci, *Jiskra v popelu* (1948). Nadále co čelný představitel české literatury působil ve funkci předsedy čs. sekce PEN-Clubu (v té funkci se účastnil mezinárodních kongresů PEN-Clubu svolaných roku 1946 do Stockholmu a roku 1947 do Curychu).

Po únorovém převratu roku 1948 byl však navzdory svým velkým zásluhám o osvobození země jako osoba sdílející názory nevyhovující ideologickým koncepcím stalinistického režimu stížen novou perzekucí. Po zatčení a uvěznění svých dětí, syna Jana Vladimíra a dcery Věry, a po jejich odsouzení v politických procesech k dlouholetému žalářování, žil v ústraní svého smíchovského bytu a psal povětšinou tak říkajíc již jen „do zásuvky“. Svá díla znovu směl zveřejňovat až počínaje druhou polovinou padesátých let, kdy vydal v rychlém sledu několik knih napsaných v období svého totálního umlčení, sbírky novel a povídek *Pražské legendy* (1956), *Filatelistické povídky* (1965), *Maliřské povídky* (1966), drama *Bronzová rapsodie* (1962) a filmový scénář *Císařovy nové šaty* (první polovina šedesátých let).

Dočkal se po uvolnění režimového tlaku na počátku šedesátých let určitého stupně satisfakce (nicméně jeho drama *Bronzová rapsodie* nebylo, a to až dosud, nikdy scénicky provedeno a rovněž zmíněný filmový scénář *Císařovy nové šaty* nebyl nikdy realizován jako film), zemřel jako sedmasedmdesátiletý v roce 1965.

Holý, Jiří: *Svět Františka Langra*. In: František Langer: *Byli a bylo*. Praha (Státní pedagogické nakladatelství) 1991. S. 301–306. – lm-vk [Luboš Merhaut-Viktor Kudělka]: *Langer František* [heslo]. In: *Lexikon*

Josef Kodíček

Naproti tomu Josef Kodíček s jasnozřivostí mu vlastní v roce 1945 rozpoznal, jakými cestami se bude ubírat poválečný společenský a politický vývoj Evropy a v jeho rámci i vývoj veřejných poměrů v „osvobozeném“ Československu, a odhaduje zejména na základě analýzy jednání vítězných velmocí v Postupimi, že se veřejné záležitosti u nás budou odehrávat podle předem připraveného sovětského scénáře, rozhodl se tudíž po skončení války do vlasti se již nevrátit („V tomhle já nehraju!“), prohlásil prý před Otou Ornestem při své krátké návštěvě Prahy o Vánocích roku 1945) a setrval nadále v Londýně. Opustil tehdy sice službu v BBC, ale po jistý čas ještě zůstal – a to až do roku 1948 – ve službách čs. Ministerstva zahraničních věcí, tehdy ovšem už nově konstituovaného v Praze, jako vydavatel a šéfredaktor revue *The Central European Observer*. Po únoru 1948 i této činnosti zanechal: se svou misí se rozloučil věcným a podrobným rozbořením společensko-politické situace, v níž se Československo po komunistickém převratu ocitlo, a podrobně vložil důvody, proč se rozhodl jednat tak, jak jedná. Článek nadepsal charakteristickými slovy: „*Spasil jsem svou duši*“. Od té chvíle se v další své veřejné činnosti zaměřoval především na organizování pomoci „pouónorovým“ emigrantům a napomáhal rozvíjet jejich informační kampaň vyjevující světu, co se tehdy v Československu právě bylo stalo. Účast v této kampani ho posléze roku 1951 – když byl jmenován poradcem čs. oddělení tehdy tam nově založené stаницe Svobodná Evropa – vyvedla i z rodinného zátíší, které si vybudoval – jak řečeno – se svou ženou, původem Rakušankou, ve Wooltonu on Thames, do Mnichova. V této nové své funkci však působil jen krátce – v roce 1954 v Mnichově ve věku dvašedesáti let zemřel.

Pejskar, Jožka: *Poslední pocta. Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948–1984*. Sv. 2. Zürich (Konfrontace) 1986. S. 93–96. – Vlk [Viktor Kudělka]: *Josef Kodíček* [heslo]. In: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*. Sv. 2, díl 2, K–L. [Ved. redaktor Vladimír Forst.] Praha (Academia) 1993. S. 767–768. – Valtrová, Marie-Ornest, Ota: *Hraje váš tatínek ještě na housle? Rozhovor Marie Valtrové s Otou Ornestem*. Praha (Primus) 1993. S. 65–69, 80, 182, 186.

Viktor Fischl

Viktor Fischl setrval po skončení války po jistý čas v Británii: poté, co byly zrušeny zdejší úřadovny čs. exilového Ministerstva zahraničních věcí, jehož byl – jak už řečeno – za války v letech 1940–1945 zaměstnancem, byl totiž pověřen funkcí prvního tajemníka čs. velvyslanectví v Londýně a další dva roky tu funkci s úspěchem vykonával. Domů do Prahy se přestěhoval teprve v květnu 1947, když byl povolán do hodnostně vyšší funkce odborového rady Masarykova ministerstva a vedoucího oddělení tohoto úřadu, připravujícího mírovou smlouvu s poraženým Německem. Uprostřed mírových jednání zastíhl ho však v únoru 1948 komunistický převrat a vzápětí tragická smrt Jana Masaryka, a obě ty události ho přiměly uvažovat o novém odchodu do exilu. Na rozdíl od jiných svých kolegů jej však nerealizoval ihned, ale teprve až v říjnu 1949, a to v tajné dohodě s Masarykovým nástupcem Clementisem legálně jako diplomat pověřený zvláštní misí v nedávno předtím

vzniklém státě Izrael. Tam během šesti týdnů svou misi ve službách tehdy už nedemokratické ČSR ukončil a dal se – pod nově přijatým jménem Avigdor Dagan – k dispozici diplomacii Izraelců; v jejich službách – na nejrůznějších postech, posléze i vyslaneckých (mj. v izraelských zastupitelských úřadech v Barmě, Polsku, Jugoslávii, Norsku, Rakousku i při OSN) – působil pak až do odchodu do penze v roce 1977.

Ani v poválečném období – ač mimořádně zatížen svými náročnými úředními úkoly – nepřestal literárně tvořit. Ihned po skončení války nejprve ve vlasti vydal knižně práce, jež vytvořil již za svého pobytu v britském exilu, tak např. své *Anglické sonety* (1946), nově pak sbírku básní *Lyrický zápisník* (1946), obsahující však rovněž některé verše z exilových dob, roku 1947 napsal i svou prozaickou prvotinu, *Píseň o lítosti*, tu ovšem mohl poprvé uveřejnit – a to toliko v hebrejském překladu – až roku 1953. Teprve za jeho nového exilového pobytu v cizině, v Tel Avivu v roce 1952, mohly také vyjít jeho záznamy *Hovorů s Janem Masarykem*, které pak následně v desítkách vydání šířily informace o Masarykovi a okolnostech jeho udánlivé sebevraždy po celém světě. Svě literární aktivity nicméně naplno rozvinul až po skončení své diplomatické dráhy, v sedmdesátých a osmdesátých letech, kdy – počínaje románem *Kuropění* (1975) – vytvořil a postupně publikoval na půldruhé desítky prozaických knih, románů, souborů povídek, děl pro děti a mládež aj., v nichž se čtenářsky přístupnou formou pokoušel – i na základě vlastní empirie člověka pro svůj původ pronásledovaného a vyhnaného na bludné cesty exulanta – analyzovat základní problémy lidské existence ve světě rozervaném válkami a násilím, zejména pak hrůzami holocaustu; od listopadu 1989 své silně autobiograficky zaměřené črty systematicky vydává v češtině i u nás doma.

Perstická, Dagmar: *Osobnosti. Nositelé Řádu Tomáše Garrigue Masaryka. 1991 a 1992*. Brno (Státní vědecká knihovna) 1993. S. 60–65.

Jiří Mucha

Jiřího Muchu zastihl konec druhé světové války při plnění zpravodajských úkolů u britských jednotek obsazujících severozápadní území Německa v okolí Hamburku. Tam k němu dorazila také zpráva o vypuknutí pražského povstání a ta ho rozrušila natolik, že se na vlastní pěst přes hroučící se a Spojenci teprve postupně obsazované Německo vydal na cestu do Prahy, kam dorazil ještě za bojů na jejích ulicích, zastavěných barikádami.

Poté, co byl v rámci obecné demobilizace roku 1945 zproštěn své zpravodajské funkce a vyvázán z vojenské služby – bylo mu tehdy třicet let – se Mucha rozhodl zůstat již ve vlasti a věnovat se cele literární činnosti v postavení „svobodného“ spisovatele, který jen přechodně v řádných zaměstnáních, hlavně však externě, spolupracuje s různými žurnály (v letech 1945–1948 si Mucha za hlavní svou publicistickou tribunu jako novinář a komentátor zvolil Lidové noviny).

Ačkoliv se cíleně tehdy soustředil především na literární tvorbu a více méně úplně rezignoval na účast v politickém životě, po únorovém puči z roku 1948 ani on – obdobně, jak tomu bylo v případě většiny příslušníků západních jednotek čs. zahraniční armády – neunikl policejnímu pronásledování. Krátce po převratu byl nejprve zbaven možnosti působit v novinách, v časopisech a v dalších médiích, roku 1951 pak byl obviněn z podvrtné protistátní činnosti a na tři léta uvězněn. Když byl z vězení propuštěn, žil nadále ve svém pražském bytě na Hradčanech jako občan nepožívající důvěry držitelů moci v nedobrovolné izolaci, nejrůznějšími způsoby mocenskými instituty šikanován. Na vydání mnohých svých

literárních prací a veřejné předvádění svých her musel pak čekat zpravidla celá léta a některá jeho díla nevyšla dodnes. Nepříznivá doba vyhloubila v jeho tvůrčí dráze hned dvě velká údobí skoro totálního umlčení: tím prvním byla ona léta 1949–1958, tím druhým pak léta 1969–1987, kdy ho po invazi sovětských a dalších „bratrských“ vojsk zasáhla nová vlna perzekuce.

Avšak navzdory nepříznivým vnějším okolnostem, které uvedeným způsobem Muchovu tvůrčí činnost limitovaly, nabyla jeho poválečná literární tvorba podoby díla poměrně velkého rozsahu a podivuhodné vypovídací síly. Od chvíle návratu do vlasti až do konce svého života, tedy za necelých šestačtyřicet let Mucha napsal a knižně zveřejnil třináct románů nebo široce založených dokumentárních reportáží, dvě dramata a tři populárněvědecké studie, nemluvě o desítkách menších, časopisecky zveřejněných prací. Většina těchto jeho děl byla přitom nesena záměrem umělecky ztvárnit vlastní životní zážitky a některá jeho díla lze vnímat jako v podstatě autobiografické črty skoro memoárového charakteru, jimiž zároveň proniká autorovo existencialisticky zabarvené procitování světa. Své zážitky ze druhé světové války představil po jejím skončení např. v románech *Oheň proti ohni* (1947), *Spálená setba* (1948), *Válka nepokračuje* (1949), *Pravděpodobná tvář* (1963); ke svým zážitkům frontového vojáka se vrátil i v dramatu *U zlatého věku* (1947). V té souvislosti je třeba zvláště připomenout i životopisnou a svěživotopisnou knihu, a zároveň jakousi kroniku života českých exulantů v Paříži v letech 1938–1940, jejímiž hlavními postavami vedle Muchy jsou skladatelé Bohuslav Martinů a Vítězslava Kaprálová, *Podivné lásky* (1989). Jeho zážitky z vězení obráží pak např. romány *Studené slunce* (1968) a *Marieta v noci* (1969). Ze svých zážitků načerpaných v průběhu své poválečné novinářské činnosti v USA výtěžil jednak knižní reportáž *Černý a bílý New York* (1965), jednak hru *Sex a světla Manhattanu (Broučci ve fraku)*, (1958). Celkem tři studie věnoval populárnímu pojednání o malířském díle svého otce, světoznámého mistra secesní grafiky a malby Alfonse Muchy.

Mucha se dožil pádu totalitní moci v ČSR v roce 1989, ale dříve než mohl prostoru otevírajícího se tehdy pro jeho další literární působení využít k publikování svých starších i nových, dosud nezveřejněných děl, roku 1991 ve věku šestašedesáti let v Praze zemřel.

pb [Přemysl Blažiček]: *Jiří Mucha* [heslo]. In: *Slovník českých spisovatelů*, Praha (Československý spisovatel) 1964. S. 330. – Nesign.: *Mucha Jiří* [heslo]. In: *Kdo je kdo, 91/92, Česká republika*. Sv. 1, A–M. Praha (Nakladatelství Kdo je kdo) 1991. S. 630. – (JZ) [Jiří Zahradnický]: *Pravděpodobná tvář* [heslo]. (mu) [Marie Uhlířová]: *Podivné lásky* [heslo]. In: *Slovník českého románu 1945–1991*. [Uspoř. Blahoslav Dokoupil a Miroslav Zelinský.] Ostrava (Sfinga) 1992. S. 147–148, 149–150.

Ivan Jelínek

Básník Ivan Jelínek se v roce 1945 vrátil z francouzského a britského exilu do vlasti ve vojenské uniformě jako příslušník Svobodovy východní čs. armády a frontový bojovník přes Rusko a Slovensko. Po demobilizaci toho roku nejprve na naléhání Františka Halase vstoupil do služeb tehdejšího ministerstva informací, kde Halas, jeho básnický vzor, tehdy vykonával funkci jednoho ze sekčních šéfů, a zde pak působil po dvě léta v oddělení pro kulturní styky s Velkou Británií a se Spojenými státy americkými. Již v roce 1947 – předvídal další vývoj – však tyto služby opustil a odešel pracovat jako nezávislý novinář do Velké Británie, kde mj. znovu navázal pracovní kontakty s British Broadcasting Corporation. Po únorovém puči z roku 1948 požádal britské úřady o poskytnutí azylu a spolu s jinými čs. emigran-

ty byl pak příštího roku odtransportován do Kanady, součástí to Britského společenství národů; tam však – nenalézaje jiného vhodnějšího zaměstnání – byl nucen žít se jako přístavní dělník, kovodělník, farmář atp. Epizodou na Jelínkově londonovské cestě za trvalejší existencí v oboru souvisejícím s literární činností zůstalo také jeho přechodné redaktorské působení v newyorské redakci rozhlasových stanic Hlas Ameriky a Svobodná Evropa v roce 1951, stejně jako učitelské, vykonávané na americké armádní škole (učil tu češtině). Teprve roku 1956 se mohl zase systematictěji věnovat literární práci, když ho tehdy byla zaměstnala londýnská redakce vysílání BBC pro Československo jako redaktora kulturní rubriky. Zde pak Jelínek – určuje svá kulturní zpravodajství i Hlasu Ameriky a Svobodné Evropě – pracoval až do svého odchodu do důchodu v roce 1969.

Teprve jeho poválečná básnická tvorba vyjevila naplno celou šíři i nejvlastnější povahu jeho uměleckého talentu: Jelínek se v ní – ve více než deseti sbírkách vydaných ponejvíce vlastním nákladem v nejrůznějších kulturních centrech světa, ve Vídni, Mnichově a hlavně v Římě (teprve po roce 1989 též v Praze), např. ve sbírkách *Ulice břemen* (1956), *Skutečna* (1960), *V sobě letohrad* (1965), *Sochy* (1970), *Ódy* (1971), *Posel* (1975), *Kolová stavba* (1980), *Na způsob nicoty* (1997) – představil jako „básník domova“, jehož poezie je sice hluboce zakotvena v domácí tradici, sledujíc trvale některé její příznačné motivy určené básníkovým vztahem k přírodě, k ženě a k Bohu, jež však zároveň vyrůstá do velké míry mimo dobové směry do podoby projevu velmi osobitého, v němž ze skupinového myšlení lze nalézt jen nepatrné holanovské názvuky např. v práci s novotvary. Jelínek však psal též neméně originální prózy, rovněž plné lyrických prožitků, a znamenité eseje (mj. i anglicky), v nichž se s akribií filozofa zamýšlel nad základními otázkami lidské existence ve světě strojového věku, zbavujícím se bytostných lidských hodnot.

[Jelínek, Ivan]: *S básníkem Ivanem Jelínkem*. [Interview uspoř. J. Čulík.] Obrys, r. 1990, č. 2. – [Jelínek, Ivan]: *Jablko se kouše...? Na schůzce s básníkem Ivanem Jelínkem*. [Interview uspoř. Miloš Vacík.] Nové knihy, červen 1991, s. 7. – pb [Přemysl Blažiček]: *Ivan Jelínek* [heslo]. In: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*. Sv. 2, díl 1, H–J. [Uspoř. Vladimír Forst a kol.] Praha (Academia) 1993. S. 493–494.

Eduard Goldstücker

Absolvent oxfordské univerzity Eduard Goldstücker zahájil – jak bylo uvedeno – již roku 1942 kariérní dráhu čs. diplomata, a když válka skončila, setrval ve službách čs. Ministerstva zahraničních věcí i nadále (v letech 1950–1951 působil jako vyslanec v Izraeli). V roce 1951 – obdobně jako jiní funkcionáři čs. komunistické strany působící za války v britském exilu – byl v souvislosti s politickými procesy vedenými proti tzv. „imperialistickým agentům“, údajně tuto stranu infiltrujícím, v procesu s tzv. „protistátním spikleneckým centrem Rudolfa Slánského a spol.“, uvězněn, vyhnul se mu však osud údajného vůdce této skupiny a jeho druhů, takže v roce 1955, když v rámci rehabilitačních řízení byl z vězení propuštěn, mohl pokračovat ve veřejné činnosti. Nadále však – ač vstoupil znovu do KSČ – věnoval se této činnosti již nikoliv ve sféře politických aktivit, nýbrž ve sféře působení vědeckého a pedagogického. Od té chvíle svůj vědecký zájem soustředil k systematickému zkoumání německé literatury, hlavně pak tvorby pražských německých spisovatelů Franze Kafky, Franze Werfela a Rainera Marii Rilkeho, a v roce 1963 dal průchod tomuto svému zájmu i uspořádáním mezinárodní konference o Kafkově životě a díle, která se konala na zámku v Liblicích; konference měla širokou odezvu doma i v zahraničí. Jako vědecký redaktor se zasloužil

o vydání sebraných spisů Goethových. Počínaje rokem 1956 byl vedoucím katedry germanistiky filozofické fakulty Univerzity Karlovy, od roku 1963 zde pak zaujímal postavení profesora dějin německé literatury. V šedesátých letech zastával přechodně též funkci prorektora univerzity. Po invazi vojsk Varšavského paktu do ČSR odešel v roce 1969 znovu do exilu ve Velké Británii, a tam v letech 1969–1978 působil jako profesor na univerzitě v Sussexu a v letech 1978–1990 na univerzitě v Brightonu. Roku 1991 se vrátil opět domů do Prahy a zde pak krátce po svých sedmaosmdesátinách na podzim roku 2000 zemřel.

Nesign.: *Goldstücker Eduard* [heslo]. In: *Československý biografický slovník*. Praha (Academia) 1992. S. 169.

Evžen Klinger–Kornel Synek

Do vlasti se roku 1945 vrátil i Evžen Klinger, vystupující v exilu jednak pod svým vlastním jménem, jednak a především pod literárním pseudonymem Kornel Synek. Redaktor, ale i komentátor a literární, výtvarný a divadelní kritik polooficiálního a posléze oficiálního týdeníku Čechoslovák po návratu domů působil krátce v různých veřejných funkcích. Za doby politických procesů na počátku padesátých let byl však i on jako blízký spolupracovník „poúnorového“ ministra zahraničních věcí Clementise označen za „agenta západních imperialistů“ a po zatčení v procesu se „slánskisty“ odsouzen k trestu dlouholetého vězení. Na rozdíl od jiných druhů z emigrace vězněni – trvalo plných jedenáct let – našťástí přežil. V kulturním životě ČSR se však nadále – pokud je nám známo (a to alespoň ne pod dosavadními svými jmény) – již významněji neexponoval.

Osobní výpovědi Oty Ornesta (Praha) z 22. 11. 1968 a z 19. 9. 1972. Záznamy v majetku Bořivoje Srby. – Valtrová, Marie–Ornest, Ota: *Hraje váš tatínek ještě na housle? Rozhovor Marie Valtrové s Otou Ornestem*. Praha (Primus) 1993. S. 42.

Anna Jandová–Patzaková

Klavíristka a hudební historička a kritička Anna J. Patzaková, manželka významného exilového funkcionáře Čs. strany sociálnědemokratické a člena čs. Státní rady, sama se významně uplatňující v řadách exilových sociálních demokratů, mj. i jako redaktorka jejich oficiálního listu *Nová svoboda*, se spolu se svým mužem po válce navrátila do Prahy. Tak jako její muž se pak iniciativně zapojila do tehdejšího veřejného života na straně „budovatelů vlasti“. V letech 1945–1946 pokračovala ve vykonávání funkce redaktorky týdeníku *Nová svoboda*, od roku 1945 do roku 1950 pak působila ve Výboru čs. žen jako místopředsedkyně, zároveň se tehdy znovu sblížila se Zdeňkem Nejedlým, který byl po návratu z moskevského exilu zvolen za člena Ústředního výboru KSČ a v krátkosti se stal i členem Gottwaldovy vlády, zaujímavým v ní funkci ministra školství a kultury, a v dohodě s tímto svým bývalým učitelem v roce 1946 obnovila na nových základech Společnost Bedřicha Smetany a v prvních pěti poválečných letech ji jako její jednatelka spoluřídila, počínaje rokem 1956 byla i jednatelkou Společnosti Otakara Ostrčila. Své vědecké aktivity pod vlivem Nejedlého soustředila rovněž především k výzkumu díla Bedřicha Smetany, Otakara Ostrčila a zejména – a to hlavně prostřednictvím měsíčníku *Hudba SSSR*, který podle návodu Nejedlého v roce 1950 redigovala – k propagování sovětské hudby.

Štědroň, Bohumír: *Patzková Anna* [heslo]. In: *Československý hudební slovník osob a institucí*. Sv. 2, M–Ž. [Uspoř. a redig. Gracian Čermušák–Bohumír Štědroň–Zdenko Nováček.] Praha (Státní hudební vydavatelství) 1965. S. 259–260.

Josef Löwenbach

Do vlasti se v roce 1945 vrátil rovněž hudební teoretik a kritik Josef Löwenbach. I on v nových politických poměrech zprvu avansoval: v letech 1945–1951 působil jako odborný referent v Ministerstvu zahraničních věcí a v Ministerstvu informací. Roku 1951 byl však jako jiní „londyneři“ odtud „vyakčněn“ a skrovné zaměstnání v druhořadém postavení pak našel v národním podniku Gramofonové závody, v němž se zabýval hlavně propagací tímto podnikem vydávaných gramofonových desek (mj. i ve sbornících *Poslouchejte s námi*). Jako hudební kritik v padesátých letech sporadicky přispíval i do Hudebních rozhledů. Roku 1962, skoro zapomenut, v Praze zemřel.

Štědroň, Bohumír: *Löwenbach, Josef* [heslo]. In: *Československý hudební slovník osob a institucí*. Sv. 1, A–L. [Uspoř. Gracian Čermušák–Bohumír Štědroň–Zdenko Nováček.] Praha (Státní hudební vydavatelství) 1963. S. 844.

Ernst Sommer

Karlovarský česko–německý spisovatel Ernst Sommer po rozhodnutí vítězných spojeneckých mocností a čs. vlády, že převážná část německy mluvící populace bude ze země odsunuta, sice na Čechy nezanevřel a dál se iniciativně zasazoval o pěstování vztahů česko–německých, tak jako již v době války, do rodné země se však již nevrátil. Od roku 1947 působil v Londýně jako nezávislý spisovatel a v tomto postavení v rámci daných možností publikoval četné historické a životopisné novely. Svě zážitky z doby pobytu v Británii zpracoval tehdy např. v psychologickém románu *Erpresser aus Verirrung (Vyděrač z poblouznění; německy bylo dílo vydáno v Londýně 1949, česky 1963)*, historii českých zemí se pak mj. znovu zabýval např. v románově pojaté historické biografii *Die Sendung Thomas Münzers, Taboritentum und Bauernkrieg in Deutschland (Poslání Tomáše Münzera, Táborství a selská válka v Německu; německy vyšlo v Londýně 1948, česky 1951)* Sommer zemřel v Londýně v roce 1955 ve věku osmašedesáti let.

IFZ [Institut für Zeitgeschichte, München]: *Sommer, Ernst* [heslo]. In: *International Biographical Dictionary of Central European Emigres 1933–1945*. Vol. 2, Part 2, L–Z. *The Arts, Sciences and Literature*. [General Editors Herbert A. Strauss, New York,–Werner Röder, München.] München–New York–London–Paris (K. G. Saur) 1983. Pp. 1093–1094. – vmr [Věra Macháčková–Riegrová]: *Sommer Ernst* [heslo]. In: *Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských*. [Uspoř. Václav Bok, Věra Macháčková–Riegrová a Jiří Veselý.] Praha (Odeon) 1987. S. 635.

Eva Priesterová

Básnířka, žurnalistka a politická pracovnice Eva Priesterová (Priester) si po válce za svou definitivní vlast zvolila Rakousko a na jaře 1946 přesídlila z Londýna do Vídně, kde pak – získavši roku 1948 rakouské státní občanství – žila již trvale. I v takto nově nalezeném a konečně definitivním domově se věnovala svým čin-

nostem z let exilu: tvorbě literární, činnosti redakční a editorské i politické práci v levicovém hnutí. I zde vedle nespočetných básní, povídek, úvah a politických komentářů, uveřejňovaných časopisecky anebo v různých sbornících, vydala několik samostatných knih: hned po příchodu do této země byla to reedice jejích veršů z doby pobytu v britském exilu za války i bezprostředně po jejím skončení *Aus Krieg und Nachkrieg* (1946), o deset let později pak šest historických povídek *Vom Baume Freiheit* (1955) a ještě později politické komentáře současné mezinárodní situace *In Algerien sprechen die Gewehre* (1959); již v letech 1946 a 1949 se pokusila o přehledové dvousvazkové *Kurze Geschichte Österreichs*. Jako významná funkcionářka Komunistické strany Rakouska (KPÖ) působila trvale v redakci komunistického deníku *Volksstimme* a od roku 1949 jako šéfredaktorka týdeníku této strany *Die Woche*. V různých politických a veřejných funkcích se Priesterová významně podílela na procesu denacifikace Rakouska a na jeho proměně v moderní demokratický evropský stát.

Mareiner, Hilde: *Zeitspiegel—Eine österreichische Stimme gegen Hitler*. Wien 1967. — IFZ: Priester, Eva [heslo]. In: *Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933*. Bd. 1.: *Politik, Wirtschaft, Öffentliches Leben*. (Leitung: Werner Röder, München, —Herbert A. Straus, New York.) München—New York—London—Paris (K. G. Saur) 1980. P. 576.

Hans Walter Süsskind

Hudební skladatel, dirigent a klavírní virtuos Hans Walter Süsskind, který již ve válečných letech pronikl se svým uměním na přední britské koncertní scény a zajistil si tak dobrý odrazový můstek k uskutečnění dráhy hudebního umělce mezinárodní proslulosti, rozhodl se setrvat v Británii i po skončení války.

Již od druhé poloviny válečného údobí zaujal významné postavení v britském hudebním životě, v letech 1943–1945 jako umělecký šéf a dirigent Carl Rosa Opera Company v Londýně, roku 1946 pak přijal místo dirigenta Scottish National Orchestra v Glasgowě, roku 1953 místo dirigenta Victorian Symphonic Orchestra v australském Melbourne, roku 1955 pak obdobné místo v kanadském Torontu a konečně roku 1968 v severoamerickém Saint Louis (zde také roku 1975 svou úspěšnou dirigentskou kariéru ukončil). Na všech těchto svých působistiích prosazoval se jako dirigent se silnými dramaturgickými ambicemi, který do repertoáru orchestrů, jež řídí, vtěluje své vlastní programové představy; v Süsskindově případě šlo vždy o představy, které nezapřely, že pocházely ze Střední Evropy a přímo z Čech — po celý svůj život systematicky uváděl při svých koncertních vystoupeních českou hudbu. Té upravoval cestu do světa i svými vystoupeními v rozhlasovém a televizním vysílání, jakož i svými nesčetnými nahrávkami českých orchestrálních skladeb na zvukové nosiče všeho druhu. Roku 1964 se jako dirigent představil i na Pražském jaru. Zemřel ve věku sedmasedmdesáti let roku 1980 v Berkeley v Kalifornii.

Süsskind, Walter [heslo]. In: *Grove's Dictionary of Music and Musicians*. London 1954. Černušák, Gracian: *Süsskind, Hans Walter* [heslo]. In: *Československý hudební slovník osob a institucí*. Sv. 2, M–Ž. [Uspoř. a redig. Gracian Černušák–Bohumír Štědroň–Zdenko Nováček.] Praha (Státní hudební vydavatelství) 1965. S. 647. — Nesign.: *Süsskind, Walter* [heslo]. In: *The Concise Oxford Dictionary of Music*. [Edit. by Michael Kennedy.] London—New York—Toronto (Oxford University Press) 1980. P. 636.

Vilém Tauský

Rovněž Süsskindův exilový druh a v hudebním oboru konkurent, skladatel, dirigent a klavírista Vilém Tauský, po skončení války setrval v cizině, a to trvale ve Velké Británii. Obdobně jako Süsskind i on – jak jsme zjistili – již za exilového pobytu v Británii získal významné postavení v britském hudebním životě a rozhodl se tohoto postavení využít k rozvíjení své poválečné umělecké tvorby. I v jeho případě východiskem kariérní dráhy se stal roku 1945 dirigentský stupínek v orchestřišti operních představení Carl Rosa Opera Company v Londýně. Odtud pak po pěti letech, roku 1950, přešel jako hostující dirigent k pultu jednoho z nejprominentnějších britských orchestrů, k londýnskému BBC Symphony Orchestra, s nímž spolupracoval dalších deset let. Od roku 1967 vykonával funkci uměleckého šéfa a dirigenta operní společnosti Phoenix Opera Company. Zároveň však účinkoval pohostinsky v londýnské Královské opeře Covent Garden a v Sadler's Wells Opera Company. Zaslouží si zvláštního zdůraznění, že během svého mnohaletého působení v postavení operního a symfonického dirigenta nastudoval více než dvě stě hudebnědramatických a symfonických děl (podle vlastního tvrzení za celý svůj kapelnický život jen oper a operet nastudoval a řídil celkem 125). Přičemž také on systematicky prosazoval v repertoárech svých vystoupení českou hudbu. Ve zralém věku – od roku 1976 – se uplatňoval též jako pedagog a dirigent operního studia londýnské Guildhall School of Music and Drama a v rámci tohoto svého úvazku se svými posluchači připravil mj. první provedení Janáčkovy opery *Počátek románu* v Británii (Londýn 1974). Českou hudbu se snažil propagovat i jako publicista: roku 1982 vydal spolu se svou ženou Margaret v Londýně monografii *Leos Janáček: Leaves from His Life*. Jakýmsi průvodcem po událostech jeho vlastního bohatého života staly se pak jeho memoáry *Vilém Tauský Tells His Story*, vydané v Londýně roku 1979.

Československo navštívil Tauský až po šestatřiceti letech od svého odchodu do emigrace, roku 1975, a během své návštěvy tu pohostinsky jako dirigent vystoupil hned v několika českých operních domech: v Brně dirigoval *Hubičku*, v Ostravě *Fidelia* a v Olomouci *Madame Butterfly*.

[Tauský, Vilém]: *Vilém Tauský Tells His Story*. London 1979. – Nesign.: *Tauský Vilém* [heslo]. In: *The Concise Oxford Dictionary of Music*. [Edit. by Michael Kennedy.] London–New York–Toronto (Oxford University Press) 1980. P. 647. – SP [Svatava Příbáňová]: *Tauský Vilém* [heslo]. In: *Postavy brněnského jeviště. Umělci Národního, Zemského a Státního divadla v Brně 1884–1994*. Sv. 3. [Uspoř. a redig. Eugenie Dufková a Bořivoj Srba.] Brno (Zemské divadlo v Brně) 1994. S. 771.

Bohumil Vančura

V létě 1945 i Bohumil Vančura odcestoval do vlasti, a usadiv se znovu v Praze, děлил nejprve své pracovní aktivity mezi poslání náboženské a působení ve sféře politické ve prospěch obnovené čs. republiky. V letech 1945 až 1947 vystupoval v Praze opět jako kazatel českobratrské církve, v roce 1947 se pak dal zlákat k přijetí politické a odborné funkce na Ministerstvu informací, kde tehdy pracovala i řada jeho přátel a známých z exilu. Zde ho zastihl převrat z února 1948: na rozdíl od jiných svých kolegů přežil sice první kolo politických čistek, ale v období vykonstruovaných politických procesů s Rudolfem Slánským a dalšími bývalými exulanty (např. s Frejkou a Šlingem) i on byl z politických důvodů zatčen a uvězněn. Z vězení byl pak pro nemoc a stáří propuštěn roku 1955. K předchozím

svým veřejným činnostem se již nevrátil: penzionován věnoval se výuce angličtiny a tvorbě překladatelské (přeložil např. z angličtiny do češtiny díla Jamese Aldridge a z češtiny do angličtiny mj. Karafiátovy *Broučky*). Zemřel jako čtyřiasmdesátiletý v období tzv. Pražského jara v březnu 1968.

Nesign.: *Vančura Bohumil* [heslo]. In: Josef Tomeš a kol.: *Český biografický slovník XX. století*. Sv. 3, Q–Ž. Praha (Paseka–Petr Meissner) 1999. S. 421.

Růžena Herlingerová

Plna nadějí, že se jí dostane doma veřejného uznání, se kdysi celoevropsky proslulá koncertní sopranistka Růžena Herlingerová naproti tomu po válce vrátila do vlasti. Avšak tak jako jiným reemigrantům, ani jí se doma příliš nevedlo, očekávaného uznání se jí nedostalo, a proto po únorovém převratu v roce 1948 též ona odešla znovu do emigrace, ač jí tehdy bylo již pětapadesát let. Za první své útočiště v cizině – podobně jako v roce 1938 – opět zvolila Paříž, která byla místem jejích největších uměleckých úspěchů v době meziválečné, v roce 1950 však dala před Francií přednost Kanadě, kam přesídlila i její dcera. Tam se postupně vzdala umělecké dráhy a věnovala se především pedagogické činnosti jako profesorka zpěvu na Quebecké hudební konzervatoři v Montrealu a na montrealské MacGillové univerzitě. Svůj život dožila – opatrována dcerou – ve frankofonním Montrealu, kde na počátku roku 1978 ve věku pětaosmdesáti let zemřela.

Pejskar, Jožka: *Poslední pocta. Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948–1984*. Sv. 2. Zürich (Konfrontace) 1986. S. 74–75.

Otakar Kraus

Kariéru umělce světové pověsti uskutečnil – když se byl po skončení války rozhodl i nadále setrvat ve Velké Británii – rovněž čs. koncertní a operní pěvec, barytonista Otakar Kraus. Také Kraus – jak jsme viděli – ji založil již právě za války svým vystupováním na různých londýnských i provinčních koncertních a divadelních scénách, mj. jako člen tzv. Ruské opery v Londýně. Tato činnost zajistila mu posléze i pozvání ke spolupráci s britským operním divadlem vůbec nejvýznamnějším, s proslulou Královskou operou Covent Garden v Londýně. Od chvíle svého přijetí do ansámblu sólistů tohoto prominentního operního domu v roce 1951 zde pak Kraus – zaujímaje tu ve svém oboru původně lyrického, v tom čase však již dramatického barytonu dominantní postavení – působil po následujících třiačtyřicet let, až do svého odchodu na odpočinek v roce 1974. V letech svého zdejšího angažmá však pohostinsky zároveň účinkoval i na jiných významných operních scénách, např. ve vídeňské Státní opeře, v milánské La Scala, v benátské La Fenice, na operních jevištích v Rio de Janeiro, v Buenos Aires aj. Účinkoval též na nesčetných prestižních operních festivalech po celém světě, např. na wagnerovských festivalech v Bayreuthu. Hlavní doménou jeho pěvecké operní tvorby byly sice role v operách klasických (v Bayreuthu vytvořil v letech 1960–1962 roli Albericha ve Wagnerově *Der Ring des Niebelungen–Prstenu Niebelungů*, a byla prý to jeho „role životní“), ale nevyhýbal se ani práci na rolích novinkového operního repertoáru (účinkoval např. v hlavních rolích dvou významných operních novinek 20. století, roku 1946 v Glyn-

debourne v roli Tarquinia v Brittenově opeře *Rape of Lucretia* (*Znásilnění Lukrécie*) a roku 1951 v Benátkách v roli Nicka Shadova ve Stravinského *The Rake's Progress* (*Osud prostopášíka*).

Kraus zemřel ve věku jedenasedmdesáti let roku 1980 v Londýně, požívaje jako jeden z nejvýznamnějších operních pěvců své doby obecného obdivu a úcty.

Nesign.: Kraus, Otakar [!], [heslo]. In: *Encyklopédia umení Slovenska*. Sv. 1, A–L. [Ved. redaktor Rudolf Mrlián.] Bratislava (Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied) 1989. S. 624. – Nesign.: Kraus, Otakar [heslo]. In: *The Concise Oxford Dictionary of Music*. [Edit. by Michael Kennedy.] London–New York–Toronto (Oxford University Press) 1980. P. 353.

Julius Gutmann

V Londýně po krátký čas po válce setrval též operní pěvec Julius Gutmann, časem však přesídlil do USA; tam „zazářil“ jako pěvec ještě na několika severoamerických a zejména jihoamerických operních scénách (např. v Buenos Aires). V Americe později, v závěru svého života, ovšem byl povětšinou činný už jen jako pěvecký pedagog. Zemřel roku 1960 v New Yorku.

Nekrolog v *Aufbau* 28. 10. 1960, S. 2. – Walk, Joseph: *Kurzbiographien zur Geschichte der Juden 1918–1945*. [Hrsg. Leo Baeck Institute, Jerusalem.] München–New York–London–Paris (K.G. Saur) 1988. S. 133.

Marie Hlouňová

Houslová virtuoska Marie Hlouňová – setrvavši po skončení války též krátce v Británii – se i po návratu do ČSR v roce 1946 – a to doma i v zahraničí – s úspěchem nadále prosazovala jako koncertní umělkyně. Pokud to bylo možno, podnikala četná koncertní turné po západní Evropě, mj. navštívila znovu Anglii. Po uzavření hranic Československa se Západem v roce 1948 dobývala si věhlasu i v Evropě východní, např. v SSSR, Polsku, Rumunsku, Finsku a jinde. Přečodně působila i na místě sólistky České filharmonie. Počínaje rokem 1948 nejprve externě, později jako řádná docentka vychovávala mladé houslisty i na hudební fakultě pražské Akademie múzických umění. Vynikající technika i schopnost hlubokého prožitku přednesu náročně voleného repertoáru jí v jejím oboru i v této časem politicky stísněné poválečné době zajistily velmi čestné postavení.

Černušák, Gracian: *Hlouňová Marie* [heslo]. In: *Československý hudební slovník osob a institucí*. Sv. 1, A–L. [Uspoř. a redig. Gracian Černušák–Bohumír Štědroň–Zdenko Nováček.] Praha (Státní hudební vydavatelství) 1963. S. 445.

Líza Fuchsová

V Londýně naproti tomu i nadále rozvíjela svou koncertní činnost, která ji proslavila již za let válečných, klavíristka Líza Fuchsová. Navazujíc na svou činnost z oněch let pokračovala zde dále ve svém koncertním působení jako sólistka i jako členka různých již za války se ustavivších komorních souborů. S Paulem Hamburgerem utvořila klavíristické duo hrající na dva klavíry a s houslistkou Susan Rozsou a violoncellistou V. Josefem Dumka Trio, jehož název byl odvozen z názvu známého Dvořákova klavírního *Tria*, které měl soubor trvale na svém programu.

Hostující na předních koncertních scénách v Británii i na evropském kontinentě rychle dosahovala celoevropské proslulosti jako klavírní virtuoska vystupující v samostatných recitálech i ve spojení s předními orchestry. V jejím repertoáru, sestaveném z hudby klasické, romantické i moderní, tak jako již za války významné místo zaujímaly skladby českých mistrů, Smetany, Dvořáka a Martinů. Mnohé z nich (zejména skladby Smetanovy) nahrála též na gramofonové desky edice *His Master's Voice*.

Štědroň, Bohumír: *Fuchsová Lída* [heslo]. In: *Československý hudební slovník osob a institucí*. Sv. 2, M–Ž. [Uspoř. a redig. Gracian Černušák–Bohumír Štědroň–Zdenko Nováček.] Praha (Státní hudební vydavatelství) 1965. S. 1041.

Ota Ornest

Také Ota Ornest se při nejbližší příležitosti – a to již v červenci 1945, jakmile se pro něho našlo volné místo ve vojenském letadle – vrátil do vlasti. Po nedlouhém období neúspěšného hledání nových pracovních příležitostí – když se byl mezitím vyrovnal se rmutnou skutečností, že značná část jeho rodiny byla vyvražděna v nacistických koncentračních táborech a že jeho bratr Jiří Orten za okupace též tragicky zahynul (pod koly německé sanitky), a když byl natrvalo zakotvil v Praze – získal nicméně ještě téhož roku místo dramaturga a režiséra v tehdy založeném novém pražském profesionálním divadle, v tzv. Realistickém divadle vedeném Janem Škodou. Na tomto místě působil po dalších pět let, načež se mu – za situace, kdy roku 1950 došlo k zásadní reorganizaci pražského divadelnictví – dostalo lichotivé nabídky zaujmout místo ředitele a režiséra tehdy nově ustavených Městských divadel pražských. Ornest nabídku přijal a vedl pak tato divadla po dalších třiatdacet let, až do začátku období tzv. normalizace, do roku 1973, aby pak ještě po další tři léta, do roku 1976, v nich pracoval jako režisér. Jakožto vůdčí činitel těchto divadel Ornest usiloval vytvořit z nich scény, které by svou inscenační tvorbou oponovaly dvěma nejvýznamnějším pražským „kamenným“ scénám, divadlům Národnímu a Vinohradskému, tvořící jeden z vrcholů trojúhelníku, jenž byl tehdy základem pražské divadelní sítě. V tom smyslu budoval kvalitní, divácky atraktivní repertoár, do něhož přispěl i sám jako překladatel. Na jeho tvůrčím kontě se nalézají pozitivní položky v podobě šedesáti děl anglosaské literatury (např. her George Bernarda Shawa, Arthura Millera, Tennessee Williamse aj.), která vstoupila do povědomí české čtenářské a divácké veřejnosti zásluhou jeho překladů. Jako režisér pak v těchto divadlech vytvořil řadu pozoruhodných inscenací – za všechny tu připomeňme alespoň tři, inscenace her *Příliš štědrý večeř* (1960) od Vratislava Blažka, *Idiotka* (1963) od Marcela Acharda a zejména tragikomedie Féliciena Marceaua *Vajíčko* (1964).

Na rozdíl od Langra, Muchy a jiných jeho druhů z exilu – vzhledem k tomu, že se v těch letech aktivně podílel na „socialistické“ přestavbě čs. divadelnictví v nejrůznějších veřejných funkcích, mj. v Divadelní a dramaturgické radě při Ministerstvu informací – unikl sice perzekuci, kterou v první své vývojové fázi komunistický režim postihl četné z tzv. „londýnerů“, jak představitelé moci v padesátých letech čs. exulanty pobývajících za války v Londýně nazývali, nicméně perzekuce ze strany režimu, který původně napomáhal budovat, ho přece jen posléze stihla, a to v letech tzv. „normalizace“. Jako spoluorganizátor „vývozu“ literární tvorby doma „zakázaných“ autorů do zahraničí a pro spolupráci s Tigridovou exilovou revuí Svědectví byl roku 1977 zatčen a na základě obvinění z podvracení republiky skoro na půldruhého roku uvězněn.

Po předčasném propuštění z kriminálu našel pak Ornest jako penzista skrovné zaměstnání v pražském ústředí čs. židovských obcí a zde se dožil nového politického převratu, který přišel v listopadu 1989. Pak ještě kratší dobu přechodně působil v Městských divadlech pražských a ve Středočeském divadle Kladno–Mladá Boleslav, ale posléze pro stáří a nemoc i tohoto působení zanechal, aby se nadále věnoval už jen literární činnosti (mj. se významně zasloužil o komplexní vydání básnických textů svého zemřelého bratra Ortena). V Praze svůj život také dožil: zemřel na počátku srpna 2002 ve věku devětaosmdesáti let.

Nesing.: *Ornest Ota* [heslo]. In: *Kdo je kdo v České republice na přelomu 20. století*. [Uspoř. Michael Třeštík.] Praha (Agentura Kdo je kdo) 1998. S. 430. – Valtrová, Marie–Ornest, Ota: *Hraje vás tatínek ještě na housle? Rozhovor Marie Valtrové s Otou Ornestem*. Praha (Primus) 1993. S. 115–373.

Pavel Tigrid

Pavel Tigrid po skončení války – když se byl tak jako Ornest vyvázal ze služby v British Broadcasting Corporation – se zprvu rovněž rozhodl pro alternativu vrátit se do osvobozené ČSR. I jemu sice byla nabídnuta nová smlouva s touto britskou prominentní rozhlasovou společností, ale touha po domově byla i u něho silnější, a tak též on při nejbližší příležitosti Londýn opustil a odcestoval letecky do Prahy. Již za války, za působení v redakci čs. vysílání BBC, která byla – jak řečeno – řízena z čs. ministerstva zahraničních věcí, se Tigrid jako spisovatel pozvolna vyhraňoval do podoby spisovatele–publicisty a politického komentátora a v tomto svém profesionálním nasazení se rozhodl pokračovat i doma. Navázav zde nové politické konexe s demokratickými stranami, brzy nalezl způsob, jak editovat politické a kulturněpolitické revue podporující demokratický trend vývoje čs. společnosti fyzicky i duchovně zrušované válkou natolik, že hrozilo nebezpečí, že bude ochotna přijmout jeho nového zotročení, tentokrát vycházejícího z imperiálních záměrů stalinistického SSSR, vystupujícího v poměru k ČSR vlastně jako utajená okupační mocnost. Společně s dalším čs. emigrantem pobývajícím za války v Londýně, Ivo Ducháčkem, začal nejprve vydávat týdeník křesťansko–sociální orientace *Obzory*, později se stal šéfredaktorem obdobně orientovaného týdeníku *Vývoj*. Na stránkách těchto časopisů pak bojovně vystupoval proti všemu, co se mu zdálo nebezpečným pro vývoj veřejných poměrů v ČSR. Napadán ze strany komunistického tisku jako reprezentant domácí „reakce“, ocitl se po únorovém převratu také on v situaci, kdy mu hrozilo bezprostřední nebezpečí těžké perzekuce ze strany nové státní moci, a východisko z té situace nalezl v opětovém ilegálním opuštění vlasti. Nové azylové útočiště získal tehdy nejprve v Západním Německu, kde pak pokračoval v politické práci, která už doma byla do velké míry vlastně negativní programovou replikou na politická stanoviska, která též on zastával v době předválečné a válečné. Upamatováváje se na zkušenosti, jež získal za časů svého prvního pobytu v exilu za války, zformoval zde Pomocný výbor pro uprchlíky, později zase navázal na své rozhlasové zkušenosti z dob svého někdejšího působení v rozhlasovém vysílání BBC pro Československo z let 1941–1945 a pomáhal v Mnichově ustavit redakci rozhlasového vysílání stanice Svobodná Evropa; posléze se stal i jejím ředitelem. V roce 1952 odcestoval do USA a zde roku 1956 vytvořil další významný mediální prostředek kladoucí si za cíl působit ze zahraničí na utváření politických poměrů v ČSR – čtvrtletník *Svědectví*, který se stal pod jeho vedením důležitou politickou tribunou tzv. „třetího“ čs. zahraničního odboje. Roku 1960 se rozhodl usadit se s tímto podniknutím v Evropě,

aby byl blíže rodné zemi, kterou byl nucen opustit, a za místo svého trvalého pobytu i působení redakce Svědectví zvolil Paříž. Jako šéfredaktor pak toto periodikum, které hrálo důležitou roli nejen v politických, ale i v kulturních dějinách českého a slovenského národa, redigoval až do konce sedmdesátých let. Zúročit své celoživotní politické zkušenosti bylo mu dopřáno až po dovršení sedmi desetiletí životního věku: po listopadovém převratu roku 1989. Tehdy se znovu vrátil do vlasti a od té chvíle se zde rozsáhle účastnil veřejného, politického a kulturního života, a to i ve významných funkcích státní administrativy (od roku 1991 např. působil v týmu poradců prezidenta čs. republiky, v letech 1994–1996 ve vládě tehdy už toliko České republiky vykonával funkci ministra kultury atp.).

Ač Tigrid projevoval svůj literární talent i v oblasti beletrie a veškeré jeho literární projevy se vyznačují vynikající slovesnou úrovní (mj. napsal i několik rozhlasových her), těžiště jeho literárních zájmů se po válce od beletrie přesunulo do oblasti tvorby publicistické a politologické. Kromě množství článků a rozhlasových a televizních projevů, jejichž počet snad jde do tisíců, hlavní vývojovou linií této jeho tvorby tvoří knihy *Ozbrojený mír* (1948), *Marx na Hradčanech* (1960), *Politická emigrace v atomovém věku* (1968, 1974, 1990), *Le Printemps de Prague (Pražské jaro, 1968; přeloženo do řady jazyků)*, *Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu* (1988) aj.

Za svou činnost obdržel řadu vyznamenání, byl obdařen titulem doctor honoris causa, Řádem T. G. Masaryka, ve Francii byl jmenován důstojníkem francouzské Čestné legie atp.

Nesign.: *Tigrid Pavel* [heslo]. In: *Kdo je kdo v České republice na přelomu 20. století*. [Uspoř. Michael Třeštík.] Praha (Agentura Kdo je kdo) 1998. S. 612.

Josef Schwarz

Tak jako Ornesta a Tigrida i jejich druha Josefa Schwarze po skončení války, když byla mezitím skončila i jeho hlasatelská mise v čs. vysílání BBC, přivedla touha po domově zpátky do ČSR. Na rozdíl od obou těchto přátel se však Schwarz nevracel do vlasti přímo, nýbrž oklikou přes Švýcarsko. Jak jsme již uvedli, i on v těžkých válečných podmínkách onemocněl tuberkulózou a byl nucen se podrobit více než rok trvajícímu nemocničnímu a ústavnímu přeléčení – a to v týchž britských zdravotních zařízeních jako Ornest. Do konce války se však nepozdravil natolik, aby se mohl obejít bez dalšího dlouhodobého přeléčení, a to právě podstoupil v letech 1945 a 1946 ve švýcarských Alpách (nemoc však i potom, a to až do roku 1949, přetrvávala). Jeho návrat do Prahy se proto uskutečnil až roku 1946. Protože jako herce ho špatný zdravotní stav těžce handicapoval (lékaři jej varovali před pobytom v prašném prostředí pro jeho plíce navýsost zhoubném, jakým jsou divadelní jeviště), nevyhledal nové zaměstnání u divadla, ale – využívaje svého přátelství s Bohuslavem Laštovičkou, s nímž byl spoluzaměstnan od roku 1941 v Evropské sekci rozhlasového vysílání BBC a který se po návratu do Čech stal jedním z vedoucích pracovníků Čs. rozhlasu v Praze – dal se roku 1947 zaměstnat v dramatickém oddělení tohoto rozhlasu ve funkci režiséra, herce a „čteče“. Od té chvíle – a to pod pseudonymem Josef Červinka – působil v tomto zaměstnání po dalších skoro třicet let, do roku 1976, a v externím služebním poměru i po tomto datu, přezívaje tu i období, kdy se zejména poté, co v padesátých letech jeho důvěrný přítel Tigrid byl v nepřítomnosti odsouzen k čtrnáctiletému vě-

zení jako „agent imperialismu“, a pak v sedmdesátých letech, kdy byl z politických důvodů uvězněn Ornest, i nad jeho hlavou vznášelo nebezpečí perzekuce.

Rovněž Schwarzova-Červinkova poválečná tvůrčí činnost v horizontu pěti de-sítek let přinesla významné výsledky, a to v obou po válce jím zvolených oborech tvůrčích aktivit. Za půlstoletí své poválečné tvůrčí činnosti přeložil přes padesát děl anglosaské a německé beletrie (mj. románová díla Williama Faulknera, Wil-liama Saroyana, dramata Seana O'Caseyho aj.), jako režisér nastudoval pak stov-ky rozhlasových her a literárních pásem, jako herec a „čtěk“ proslul zejména svými četnými výkony v pořadech rozhlasové četby na pokračování (např. Stevensonova románu *Doktor Jekyll a pan Hyde*).

Nesign.: Josef Schwarz [heslo]. In: *Kdo je kdo v České republice na přelomu 20. století*. [Uspoř. Michael Třeš-tík.] Praha (Agentura Kdo je kdo) 1998. S. 857. – Červinka, Josef: *Trpělivě obmožené tělo* [rozhovor s Josefem Červinkou, tj. s Josefem Schwarzem]. Rozhlasová relace vysílaná dne 25. 5. 2001 v rámci série pořadů *Život, osudy, osobnosti* na stanici Vltava Českého rozhlasu, část 7.

Josef Lederer–Jiří Klan

Básník Josef Lederer, vystupující původně – a to již doma v době předválečné – pod pseudonymem Jiří Klan, zvolil po roce 1945 naproti tomu úděl exulanta (po válce vykonal doma jen krátkou návštěvu). Již v průběhu války – jak už jsme uvedli – zahájil studium na University of Wales v Cardiffu a v King's College v Londýně a v tomto studiu pokračoval i po jejím skončení. Zároveň se nadále intenzivně věnoval literární tvorbě – napsal několik básnických knih, publikoval četné studie vědecké, zejména o anglické literatuře období renesance a raného baroka, tedy s tematikou, kterou zpracovával již v dobách své spolupráce s čs. exilovými časopisy za válečné doby. I po válce působil jako žurnalista, zejména pak jako komentátor v londýnské rozhlasové stanici BBC a v dalších evropských a amerických rozhlasových stanicích. Kvalita výsledků jeho vědecké práce rozhod-la pak o tom, že se jeho další profesní životní dráha uskutečňovala převážně již v univerzitním prostředí; když mu jeho londýnská „alma mater“ nabídla učitelské místo v oboru starší anglické literatury, s radostí nabídku přijal a působil na onom místě po dlouhá léta, až do svého odchodu do penze. Proslul jako mezi-národně uznávaný badatel zaměřující se na studium anglického renesančního písemnictví.

Jako básníka česká veřejnost doma i v zahraničí Lederera po roce 1945 pozná-vala jen skrze básně sporadicky otiskované v čs. exilovém tisku, v šedesátých letech např. v Tigridově Svědectví. Rozsáhleji se mohla s jeho básnickou tvorbou sezná-mit teprve roku 1973, kdy jako první ze svých básnických knih vydal v nakladatel-ství Index v Londýně svou *Sopku islandskou*, shrnující jeho verše ze třetího 1969–1972. Teprve až posmrtně, roku 1986, vyšla v londýnském nakladatelství Alexandra Tomského Rozmluva Ledererova druhá básnická kniha, *Elegie*, sestavená z veršů pocházejících z posledních let jeho života. Komplexnější pohled na jeho tvorbu však umožnila až třetí z jeho básnických knih, kniha *Básnické dílo*, jež byla v roce 1993 vydána v Praze v přeneseném sem Tomského nakladatelství a jež shrnula v jeden celek výběr básní, které počínaje rokem 1938 napsal v průběhu své celoživotní pou-ti. Teprve ta umožnila českému čtenáři zjistit, že v tomto tichém, do sebe pohrou-ženém básníkovi máchovského rodu měla moderní česká poezie válečná a poválečná jednoho ze svých nejvýznamnějších tvůrců. Širší české veřejnosti zůstávají naproti tomu téměř neznámy Ledererovy vědecké práce.

Lederer zemřel na začátku zamýšlené své „velké cesty Evropou“ roku 1984 ve věku sedmašedesáti let – „jakoby zašifrován do tajemné komenianské metafo-ry“, jak praví komentátor jeho díla Jiří Kovtun – nikoli v rodných Čechách, niko- li v Anglii, která se stala jeho druhým domovem, nýbrž v holandském Delftu.

Kovtun, Jiří: *Doslov*. In: Lederer, Josef: *Elegie*. Purley, Surrey [Anglie] (Nakladatelství Rozmluvy) 1986. S. 47–51. – Jelínek, Ivan: *Josef Lederer* [předmluva]. In: Lederer, Josef: *Básnické dílo*. Praha (Rozmluvy, nakla- datelství Alexandra Tomského) 1993. S. 5–17 [zde viz zejm. s. 5–6].

Karel Brušák

Dokončit v Londýně za války započatá studia se v roce 1945 rozhodl i básník, li- terární historik a kritik a publicista Karel Brušák, a také v jeho případě toto rozhod- nutí způsobilo, že pak setrval v Británii již navždy. Po absolvování londýnské univer- zity dizertací *Tandarias a Floribela* se na ní příslušným způsobem graduoval a věnoval se pak učitelskému povolání. Roku 1962 posléze zakotvil jako učitel na prestižní uni- verzitě v Cambridge, kde přednášel historii české a slovenské literatury a literární kom- paratistiku. V rámci svého tamějšího pedagogického působení uspořádal v Cambridge i v Londýně řadu mezinárodních vědeckých symposií a konferencí o české a slovenské literatuře, mj. i o politickém a duchovním odkazu T. G. Masaryka.

Jeho tvůrčí ambice nesly se pak v poválečném období dvěma hlavními smě- ry: jednak se dále tvůrčím způsobem projevoval jako básník, prozaik, dramatik a publicista a v té souvislosti též jako překladatel zejména děl beletristických, jed- nak vystupoval jako vědec zabývající se jak obecnou českou historií, tak historií české kultury a literatury. Co básník přispěl např. do exilového sborníku *Nevidi- telný domov*, vydaného v Paříži roku 1954, větší soubor svých básní, vzniklých za pobytu v exilu, publikoval v Londýně roku 1956 v knize veršů *Veřejnost země*. Co dramatik vytvořil roku 1962 např. původní operní libreto *The Utmost Sail* a kromě toho pořídil v padesátých a šedesátých letech řadu zdařilých dramatizací pro brit- ský rozhlas, tak např. zdramatizoval Solženicynovu *Rakovinu*. Co překladatel pro- nikl svými překlady starší i novější české poezie do angličtiny, např. české poezie středověké, Máchova *Máje*, Nezvalovy *Neznámé ze Seiny*, množství literárních děl anglického původu naproti tomu převedl do češtiny. Vlastní těžisko jeho literár- ní tvorby však záleželo v tvorbě vědecké: Brušák napsal a samostatně knižně vy- dal např. vědeckou studii o K. H. Máchovi (1945), *Devět přednášek z dějin české po- litiky* (1949), z hlediska divadelněvědného důležitou stať *Imaginary Action Space in Drama* (vyšla v Mnichově 1991) a dále řadu studií uveřejněných v knižně vydaných sbornících, např. ve sbornících *Gorski Vijenac* (1970), *The Soviet Union and East- ern Europe* (1970), *Intellectuals and the Future in the Habsburg Monarchy 1890–1914* (1988) a *T. G. Masaryk*, Vol. 3 (1989), a též desítky hesel podávajících britskému čtenáři základní informace o českých a slovenských spisovatelích pro *The Penguin Companion to Literature* (1972).

Osobní zjištění Barbary Day (London–Brno) z roku 1997. Záznam uložen v soukr. archivu Bořivoje Srby.

Růžena Hlaváčková

Členka centrální divadelní skupiny Mladého Československa, působící i pod hlavičkou Dramatická skupina Čs. kulturního střediska a později pod záštitou Klu- bu čs.–britského přátelství, Růžena Hlaváčková, pro všechny účastníky onoho před-

stavení nezapomenutelná interpretka postavy Svaté Doroty z lidové hry o této světici, provedené v rámci Brušákovy *Lidové suity*, se rozhodla pro návrat domů; nešťastnou shodou okolností dostalo se jí však po delším čekání na letecký transport do Prahy místa ve vojenském letadle, které cestou nad Německem havarovalo – v jeho troskách našla mladá dívka spolu se všemi členy posádky a cestujícími smrt.

Osobní výpovědi Oty Ornesta (Praha) z 22. 11. 1968 a z 19. 9. 1972. Záznamy ulož. v soukr. archivu Bořivoje Srby.

Věra Langrová

Další členka téhož souboru, Věra Langrová, dcera Františka Langra, sice šťastně přestála cestu domů, ve vlasti se rychle „aklimatizovala“, ale po roce 1948 se tak jako její bratr Jan Vladimír stala objektem policejních provokací a stejně jako on – jak bylo již naznačeno – těžce tehdejšími režimem zperzekována: Jan Vladimír byl pro svou novinářskou a politickou činnost tzv. „lidovým soudem“ nejprve odsouzen k trestu smrti, kterýžto rozsudek byl však i vzhledem k zásluhám jeho otce o osvobození vlasti a k otcovu literárnímu věhlasu změněn na trest dvacetiletého žaláře, ona sama pak údajně plných osmnáct měsíců strávila v samovazbě. I když také ona – stejně jako její sourozenec – byla po čase z vězení předčasně propuštěna a plně rehabilitována, její jméno se v českém veřejném životě nadále již neobjevovalo (Langer mladší nakonec v roce 1968 jako kdysi jeho otec emigroval do Anglie, kde se stal pracovníkem čs. oddělení BBC).

Holý, Jiří: *Svět Františka Langra*. In: František Langer: *Byli a bylo*. Praha (Státní pedagogické nakladatelství) 1991. S. 301–306.

Saša Machov

Po skončení války – odmítnuv lukrativní nabídku na setrvání v angažmá u Sadler's Wells Opera Company jakožto režisér, choreograf a charakterní tanečník, a stejně tak i nabídku na trvalou práci v anglických filmových ateliérech, a chtěje přispět svou zkušeností k vybudování českého tanečního divadelnictví nového typu – vrátil se v září 1945 do vlasti i Saša Machov (do Prahy se vracel vojenským letadlem společně s hercem Walterem Taubem, a protože v plně obsazeném letadle nebylo místo na lavicích u stěn kabiny, absolvovali oba cestu vestoje). V Praze však k jeho velkému zklamání organizátoři obnoveného českého divadelního života nedokázali pro něho nalézt místo odpovídající jeho talentu a zkušenostem. Původně bylo sice domluveno, že převezme funkci šéfa nově konstituovaného samostatného baletního souboru Národního divadla (ten se – po útěku dosavadní šéfky tohoto ansámblu, choreografky a tanečnice Jelizavety Nikolové, jež kolaborovala s okupanty, a po nečekaném úmrtí jejího predestinovaného nástupce Joe Jenčíka za pražského povstání – nacházel ve stavu naprostého rozkladu), ale zmíněnou funkci ministr kultury Zdeněk Nejedlý přidělil svému favoritovi Emanuelu Famírovi, talentovanému výtvarníku, ale v oboru baletu naprostému diletantu, v záležitostech baletního umění zcela neorientovanému. Machov proto přijal nabídku E. F. Buriana, který jako ředitel tehdy řídil nejen své obnovené D 46, ale i brněnské České národní divadlo, aby v Brně působil ve funkci uměleckého šéfa tamního baletu. Machov zareagoval na tuto nabídku pozitivně

a pracoval pak po krátký čas v Brně, a to nejen jako šéf baletu a choreograf, ale i jako operní režisér. Když Famíra na svém místě trapně ztroskotal, byl nakonec však přece jen povolán k choreografickému a posléze i k šefovskému působení v baletním souboru pražského Národního divadla a v září roku 1946 zahájil zde svou pětiletou tvůrčí éru, která v historii baletního souboru tohoto divadla patří bezpochyby k nejvýznamnějším: z baletu Národního divadla vytvořil vlastně poprvé v jeho historii samostatné homogenní těleso schopné konkurovat nejpřednějším evropským baletním scénám.

Jeho tehdejší tvůrčí výkony lze hodnotit jako zcela mimořádné. Již v Brně vytvořil sérii vynikajících baletních a operních představení (nastudoval zde např. Smetanovy opery *Tajemství*, 1945, a *Prodaná nevěsta*, 1945, a Verdiho *Rigoletta*, 1946), k nim pak za své šefovské éry v Praze připojil deset baletních inscenací a jedenáct operních choreografií, z nichž některé – tak např. režie a choreografie Janáčkových *Lašských a Moravských tanců* (1947 a 1949), Stravinského *Petrušky* (1948), Vostřákovy *Viktorky* (1950), Prokofjevova baletu *Romeo a Julie* (1950) – jakožto kreace špičkové úrovně až dosud nebyly překonány. Po úspěšných inscenacích *Prodané nevěsty* v Aténách a v Londýně nastudoval tuto operu, jejíž scénické ztvárnění mu přinášelo tolik úspěchů, v roce 1947 znovu na londýnské scéně a v roce 1949 v Budapešti.

Navzdory těmto významným výsledkům své tvůrčí práce se Machov v období dogmatického uplatňování zásad tzv. socialistického realismu v české umělecké tvorbě na přelomu čtyřicátých a padesátých let stal terčem kritiky ze strany vládní moci a jejích žurnalistických přísluhovačů, a když byl jimi označen za představitel „buržoazního baletu“, i vystaven těžkým ústrkům: hrozilo, že i on bude z Národního divadla vypovězen a poslán do Divadla hlavního města Prahy v Karlíně, operetního divadla, kam byli politickou mocí tehdy „odloženi“ i Jiří Frejka, Jan Werich a Vlasta Burian. Nemoha se smířit s tímto ponížením, zhruba za měsíc po premiéře kýčovité operety sovětského skladatele Adujeva a jeho druha liberalisty Kovnera *Akulina*, kterou tam byl donucen režírovat Frejka a k jejímuž nastudování byl on sám povolán jako choreograf, na konci června 1951 (23. 6.) – předchází ve tom způsobu odchodu ze světa zhruba o rok a čtvrt svého přítele Frejku – ve stavu totální deprese spáchal sebevraždu.

Boháč, Ladislav: *Za Sašou Machovem*, Práce Národního divadla, r. 1, 1951, č. 5 (červen 1951). – v [Vladimír Vašut]: *Machov Saša* [heslo]. In: *Postavy brněnského jeviště. Umělci Národního, Zemského a Státního divadla v Brně. 1884–1984*. Sv. 1. [Uspoř. a redig. Eugenie Dufková a Bořivoj Srba.] Brno (Státní divadlo v Brně) 1984. S. 402–404. – V. V. [Vladimír Vašut]: *Machov Saša* [heslo]. In: *Národní divadlo a jeho předchůdci. Slovník umělců divadel Vlastenského, Stavovského, Prozatímního a Národního*. [Hlavní red. Vladimír Procházka.] Praha (Academia) 1988. S. 290–292. – Valtrová, Marie–Ornest, Ota: *Hraje váš tatínek ještě na housle? Rozhovor Marie Valtrové s Otou Ornestem*. Praha (Primus) 1993. S. 88–90.

Heinrich Fischer

Česko–německý spisovatel a rozhlasový a divadelní dramaturg a režisér Heinrich Fischer setrval v Londýně i po roce 1945. Až do roku 1956 pokračoval zde v práci pro německé oddělení Evropské sekce BBC a pro vysílání BBC určené anglicky mluvícím posluchačům, Home Service, psal nadále původní rozhlasové hry i vytvářel komponované pořady sestavované z prací jiných autorů. Činnosti rozhlasového tvůrce se pak věnoval i poté, co roku 1956 přesídlil do Spolkové republiky Německo, aby zde působil v prominentní funkci dramaturga a redaktora rozhlasové stanice Bayerische Rundfunk v Mnichově. Vedle spisovatelské

práce pro zmíněné rozhlasové instituce se však zabýval i činností ediční a jako poradatel literární pozůstalosti Karla Krause od roku 1952 systematicky vydával kompletní dílo tohoto významného rakouského spisovatele.

IFZ [Institut für Zeitgeschichte, München]: *Fischer, Heinrich* [heslo]. In: *International Biographical Dictionary of Central European Emigres 1933–1945*. Vol. 2, Part 1, A–K. *The Arts, Sciences and Literature*. [General Editors Herbert A. Strauss, New York,–Werner Röder, München.] München–New York–London–Paris (K. G. Saur) 1983. Pp. 299–300.

Julius Gellner

Režisér Julius Gellner, který se rovněž již za války s jistotou prosazoval jak v rozhlasovém vysílání BBC, tak na prominentních anglických divadelních scénách, pokračoval po válce v této své činnosti v anglickém kulturním prostředí – pro svou schopnost porozumět cizímu prostředí byl přizván též k hostování v „národním divadle“ hebrejském, v Habimě v Tel Avivu.

Stompor, Stephan: *Künstler im Exil in Oper, Konzert, Operette, Tanztheater, Schauspiel, Kabarett, Rundfunk, Film, Musik- und Theaterwissenschaft sowie Ausbildung in 62 Ländern*. Bd. 1. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien (Peter Lang) 1994. S. 747.

Paul Lewitt a Charlotte Küterová

Divadelní režisér Paul Lewitt se naproti tomu spolu se svou ženou, herečkou Charlotte Küterovou krátce po skončení války, roku 1946, rozhodl odejít z Británie do Východního Německa, nacházejícího se tehdy pod okupační správou SSSR. On i jeho žena byli tam jako přesvědčení komunisté a antifašisté přijati se značnými počty a oba se velmi intenzívně zapojili do budování nového německého „státu dělníků a rolníků a pracující inteligence“, Deutsche Demokratische Republik.

Lewitt se brzy po přesídlení stal vedoucím činitelem Vereinigte Volksbühne und Stadttheater v Drážďanech a o několik let později, v roce 1953, ředitelem dětského a mládežnického divadla Theater der Freundschaft ve Východním Berlíně. Po zřízení televize Německé demokratické republiky byl jmenován prvním šéfem a režisérem její dramatické sekce.

Umělecká cesta Charlotte Küterové opisovala i po válce v podstatě cestu jejího muže. Spolu s ním roku 1946 reemigrovala do sovětské zóny tehdy ještě okupovaného Německa, usadila se nejprve ve východní části Berlína. V letech 1946–1947 působila jako herečka a režisérka v kabaretu Eulenspiegel, v dalších letech pak v berlínském Theater am Schiffbauerdamm a v drážďanské Volksbühne. V letech 1951–1952 se po boku svého muže uplatňovala v jím řízeném Theater der Freundschaft v Berlíně, a to převážně jako režisérka. V těchto letech se rozsáhle prosazovala též ve východoněmeckých filmových ateliérech.

Osobní výpověď Elišky Frejkové (Elsbeth Warnholtzové, Praha) z 27. 11. 1968. Záznam uložen v soukromém archivu Bořivoje Srby. – IFZ [Institut für Zeitgeschichte, München]: *Lewitt, Paul* [heslo]. In: *International Biographical Dictionary of Central European Emigres 1933–1945*. Vol. 2, Part 2, L–Z. *The Arts, Sciences and Literature*. [General Editors Herbert A. Strauss, New York,–Werner Röder, München.] München–New York–London–Paris (K. G. Saur) 1983. P. 722. [Tamtéž viz IFZ: *Charlotte Küter* /heslo/. Part 1, L–Z. P. 671.] – Walk, Joseph: *Kurzbiographien zur Geschichte der Juden 1918/1945*. [Hrsg. Leo Baeck Institute, Jerusalem.] München–New York–London–Paris (K.G. Saur) 1988. S. 232.

Friedrich Richter a Amy Franková

Do sovětské okupační zóny Německa reemigroval roku 1948 se svou ženou, herečkou Amy Frankovou (Frank), také Friedrich Richter. Ač již ve druhé polovině války pronikl nejen do rozhlasového vysílání BBC, ale i na scény anglických divadel v londýnském West Endu a dostávalo se mu též četných příležitostí účinkovat v britském filmu, i on se z ideových pohnutek rozhodl pro práci v rodícím se německém státě „lidovědemokratického“ charakteru. Po příchodu do Východního Berlína také on získal prominentní postavení v tehdejší východoněmeckém divadelnictví, v letech 1948–1970 byl členem berlínského Deutsches Theater, kde si velkých úspěchů dobýval v náročných charakterních rolích, pracoval však po jistou dobu též v Brechtově divadle Theater am Schiffbauerdamm. V DDR se proslavil i mnoha úspěšnými výkony v rozhlase, televizi a ve filmu.

IfZ [Institut für Zeitgeschichte, München]: *Richter Friedrich* [heslo]. In: *International Biographical Dictionary of Central European Emigres 1933–1945*. Vol. 2, Part 2, L–Z. *The Arts, Sciences and Literature*. [General Editors Herbert A. Strauss, New York,–Werner Röder, München.] München–New York–London–Paris (K. G. Saur) 1983. P. 966.

Paul Demel

Rozhodnutí o vystěhování německé populace z českých zemí a Slovenska, přijaté čs. Benešovou vládou na základě předchozího usnesení vítězných spojencových mocností, osudově zasáhlo i do života herce, režiséra a rozhlasového pracovníka Paula Demela. Ač již za první a druhé republiky projevoval ostře protifašistické smýšlení a otevřeně se hlásil k ideji svobodného Československa jako mnohonárodnostního demokratického státu, umožňujícího harmonické soužití různých národnostních entit a jejich kultur (sám jako herec byl schopen – jak jsme zjistili – účinkovat jak ve hrách prováděných v českém jazyku, tak ve hrách prováděných v jazyku německém a posléze i anglickém), vychýlen tím rozhodnutím ze svých životních jistot přiklonil se k názoru, že bude moudřejší nevracet se hned po ukončení války do nejisté situace doma, ale po nějaký čas vyčkat vývoje příštích událostí v Londýně. Učinil tak a po květnu 1945 tu jako řada dalších divadelníků z řad českých Němců pokračoval v činnosti v divadélkách i tehdy ještě emigranty německé národnosti udržovaných, jakož i v práci v německém rozhlasovém vysílání BBC. V roce 1948 však přece jen pocítil nezbytnost opustit zdejší exilové prostředí, ač zde on sám, jeho žena, herečka a rozhlasová hlasatelka Lilly Durra vystupující též pod pseudonymem Hart (Hartová), a obě jejich děti, narozené již v Londýně, získali britské státní občanství. Nevrátil se však do ČSR, kde mezitím došlo v roce 1948 k politickému převratu, za nové působiště zvolil Spolkovou republiku Německo. Přestěhoval se do Mnichova, avšak než stačil v tamním uměleckém životě proniknout, na konci srpna 1951 ve věku osmačtyřiceti let zemřel; jeho rodina pak už nadobro uvízla – a to v nepříliš příznivých sociálních poměrech – ve Velké Británii.

IfZ [Institut für Zeitgeschichte, München]: *Demel, Paul* [heslo]. In: *International Biographical Dictionary of Central European Emigres 1933–1945*. Vol. 2, Part 2, L–Z. *The Arts, Sciences and Literature*. [General Editors Herbert A. Strauss, New York,–Werner Röder, München.] München–New York–London–Paris (K. G. Saur) 1983. P. 209.

Elsbeth Warnholtzová–Eliška Frejková

Na rozdíl od většiny Němců, kteří přicházeli v letech 1938–1939 do britského exilu z Československa, se i někdejší členka Neues Deutsches Theater v Praze, herečka Elsbeth Warnholtzová, navrátila po skončení války do ČSR. Přiměla ji k tomu mj. i skutečnost, že již v době svého pobytu v Británii sdílela společný život s Ludwigem Freundem, čelným představitelem sudetských Němců v Komunistické straně Československa a v Londýně členem ilegálního vedení tamní grupy čs. komunistů; ten se – jak jsme již zjistili – totiž přiklonil k české národnosti a přeměnil své jméno na Ludvík Frejka již v červnu 1945 reemigroval do Prahy, aby zde zaujal čelnou politickou pozici jako člen Ústředního výboru KSČ a činovník jeho ústředního aparátu mající mj. na starosti realizaci projektu dvouletého a pak i prvního pětiletého plánu přestavby čs. národního hospodářství. Warnholtzová se vrátila do Prahy o necelého čtvrt roku později, v říjnu 1945, a krátce nato – přijavši za své jeho počestné příjmení a nahradivši si své původní rodné jméno českou variantou toho jména, jménem Eliška – se za svého druhá provdala. Protože její mateřská scéna byla mezitím zrušena, navázala v Praze znovu těsné styky s čs. divadelníky, s nimiž se přátelsky stýkala již před válkou, a pokusila se zde opět jako herečka prorazit se svým uměním, tentokrát ovšem na českém jevišti a v českém filmu. Když však byl Frejka svými soudruhy křivě obviněn z účasti na tzv. „protistátním spiknutí“ a v inscenovaném politickém procesu na konci listopadu 1952 spolu s generálním tajemníkem KSČ Rudolfem Slánským odsouzen k smrti a vzápětí nato v prosinci téhož roku popraven oběšením, i její postavení v divadelním světě se zhroutilo: nadále byla zbavena možnosti jakékoli veřejné a umělecké práce a ocitla se v těžké izolaci. Svůj profesionální život pak po Frejkově posmrtné rehabilitaci, k níž došlo o deset let později, v roce 1963 (roku 1968 Frejka obdržel „in memoriam“ jako projektant „pětileték“ dokonce Řád republiky za budování státu!), skončila na subalterním úřednickém místě v ministerstvu kultury.

Osobní výpověď Elišky Frejkové (Elsbeth Warnholtzové, Praha) z 27. 11. 1968. Záznam uložen v soukromém archivu Bořivoje Srby. – IfZ [Institut für Zeitgeschichte, München]: *Warnholtz, Elsbeth* [heslo]. In: *International Biographical Dictionary of Central European Emigrants 1933–1945*. Vol. 2, Part 2, L–Z. *The Arts, Sciences and Literature*. [General Editors Herbert A. Strauss, New York,–Werner Röder, München.] München–New York–London–Paris (K. G. Saur) 1983. P. 1209.

Herbert Lom

Herec a režisér Herbert Lom jakožto umělec schopný vytvářet své kreace hned ve třech jazycích, v češtině, němčině i v angličtině, se za války s úspěchem prosazoval – jak jsme již zjistili – v prostředí divadelních aktivit jak české, tak německé emigrace a nemalou měrou i v domácím prostředí britském. Skrze své herecké výkony v anglických filmech se především etabloval v anglickém profesionálním divadelním a filmovém podnikání. Jeho kariéra filmového herce tehdy strmě stoupala k vrcholu – již za války se mu dostalo, jak jsme už zjistili, nabídky k účinkování i v Hollywoodu – , a tak se jevílo celkem logickým, že se po skončení války do Čech již nevrátil a pokračoval ve své herecké práci nadále v cizině, v Británii, v Americe i v Západním Německu.

Jsa obsazován postupně více a více do rolí nikoli již mileneckých, v jakých svou filmovou hereckou kariéru začínal před válkou v Československu, nýbrž do rolí

záporných charakterových typů, často i vyslovených zločinců, pokračoval v té práci nejen v „seriózních“, umělecky hodnotných filmových dramatech, ale i ve filmových dílech s dobrodružnou a kriminální tematikou, někdy v umělecké úrovni dosti pokleslých. Po skvělém úspěchu, jehož si dobyl v „krimikomedií“ anglického režiséra Alexandra Mackendricka *Pět lupičů a stará dáma*, si ho jako charakterního herce vyhraněného typu přivlastnila i hollywoodská studia: Lom pak vystoupil i v řadě filmů natočených americkými režiséry v Anglii – např. v *Night and the City* (*Noc a město*, 1950) amerického režiséra Julese Dassina, který se z USA za éry maccarthismu se svým uměním uchýlil do Evropy, a zejména v klasicky vyzrálém dobrodružném filmu dalšího amerického režiséra Henryho Hathawaye, *The Black Rose* (*Černá růže*, 1950), v němž hrál po boku Orsona Wellese. Hojně byl zván k účinkování v amerických výpravných velkofilmech: tak např. roku 1956 vystoupil vedle Henryho Fondy, Audrey Hepburnové, Mela Ferrera a Anity Ekbergové ve slavném filmu režiséra Kinga Vidora, ve trojhodinové filmové verzi Tolstého románu *Vojna a mír*, *War and Peace*, roku 1959 pak v jednom z nejnákladnějších filmů všech dob, v proslulém *Spartakovi* režiséra Stanleye Kubricka spolu s Kirkem Douglasem, představitelem ústředního hrdiny díla, a konečně roku 1961 v *Cidovi* režiséra Anthony Manna s Charltonem Hestonem obsazeným do titulní role. V uvedeném způsobu jeho charakterizačních schopností v šedesátých letech rozsáhle využívali i režiséři vytvářející filmy v německém jazykovém znění, režisér rakouského původu pracující v SRN Harald Reinl učinil tak např. ve dvoudílném velkofilmu *Die Niebelungen* (*Niebelungové*, 1967) a v sérii filmů s náměty čerpanými z románů Karla Maye a soustředěnými okolo postav Vinnetoua a Old Shaterhanda, např. v proslulém *Der Schatz im Silbersee* (*Poklad na stříbrném jezeře*, 1962). Účinkoval též v řadě televizních filmů, např. ve známém anglickém televizním seriálu *Lidská džungle* (1965–1970). Svými zdařilými výkony v desítkách britských, amerických, německých a francouzských filmů dobyl si postavení světové filmové hvězdy první velikosti.

Nesign.: Lom, Herbert [heslo]. In: *Malá encyklopédia filmu. Zahraničná tvorba*. [Uspoř. Richard Blech.] Bratislava (Obzor) 1974. S. 338. – Nesign.: Lom, Herbert [heslo]. In: *Encyklopédia filmu*. [Uspoř. Richard Blech.] Bratislava (Obzor) 1993. S. 481–482.

Anna Maria Joklová

Vídeňská rodačka Anna Maria Joklová se po skončení války natrvalo nevrátila ani do své původní vlasti, Rakouska, ani do své „druhé vlasti“, Německa, ba ani do své „vlasti třetí“, Československa, odkud uprchla po okupaci země do britského exilu. Vycházejíc ze svých zkušeností získaných při práci s dětmi a s mládeží v domovech čs. emigrace v Londýně, především pak v čs. hostelu v Canterbury Hall, dala se zapsat nejprve na londýnskou a po válce posléze i na curyšskou univerzitu ke studiu oboru „hlubinná psychologie“, a když řádně tento obor vystudovala, otevřela si soukromou psychoterapeutickou ordinaci. V roce 1950 – v souvislosti s projektem východoněmecké filmové společnosti DEFA převést do filmové řeči příběh její knihy pro mládež *Die Perlmutterfarbe* (*Perletová barva*), vydané roku 1948 mj. též v Berlíně – pojala záměr usadit se ve východním sektoru tehdy ještě spojeneckými mocnostmi společně spravovaného Berlína, ale po dvouměsíčním pobytu v sovětské okupační zóně se roku 1951 přestěhovala do části západní, spravované Američany, Brity a Francouzi. Tam pak až do roku 1965 provozovala lékařskou praxi ve svém medicinském oboru, zároveň však intenzivně spolupracovala s rozhlasovou stanicí Svobodného Berlína (*Der Sender Freies Berlin*)

a s řadou západoněmeckých a zahraničních žurnálů. Jako reprezentantka místní židovské komunity byla v té době delegována i do rady tohoto rozhlasového vysílání. V roce 1965 však i odtud odešla, a to na poslední ze svých životních stací: tou stal se jí židovský stát Izrael a jeho hlavní metropole, Jeruzalém; v tomto pro všechny Židy, ale i křesťany a muslimy posvátném městě se opět věnovala svému povolání psychoterapeutky.

Jako umělkyně se A. M. Joklová po válce zabývala především literární tvorbou pro děti a v této své spisovatelské činnosti, kterou rozvíjela již za svého pobytu v Praze, dosáhla značných úspěchů. U širší německojazyčné čtenářské obce se nejprve roku 1946 pokusila prorazit novými vydáními svých dvou již před válkou v Praze napsaných a v letech 1937 a 1938 vydaných románů *Das süsse Abenteuer* a *Die wirklichen Wunder des Basilius Knox* (oba vydala tehdy ve Vídni a druhý z nich ještě téhož roku v Curychu), nové své opusy z oblasti dětské literatury, *Die verzeichneten Tiere* a *Die Perlmutterfarbe*, pak v roce 1948 v Berlíně. Posléze svůj literární zájem více a více soustředila k tematice konstituování židovského národa na pozadí zkušeností nabytých za holocaustu.

IFZ [Institut für Zeitgeschichte, München]: *Jochl, Anna Maria* [!]. [heslo]. In: *International Biographical Dictionary of Central European Emigres 1933–1945*. Vol. 2, Part 2, L–Z. *The Arts, Sciences and Literature*. [General Editors Herbert A. Strauss, New York,–Werner Röder, München.] München–New York–London–Paris (K. G. Saur) 1983. P. 572.

Karel Lamač

Filmový režisér Karel Lamač se sice po válce krátce objevil v Praze – natočil zde dokumentární film o návratu čs. zahraničních vojáků–letců do vlasti – ale brzy nato se uchýlil se svými tvůrčími projekty opět do zahraničí: pobýváje střídavě v USA, ve Francii a ve Spolkové republice Německo natáčel nadále hlavně hrané filmy, především pak veselohry. Jeho tehdejší tvorba, např. německá filmová parodie *Die Diebin von Bagdad* (Zlodějka z Bagdadu, 1952), však v konkurenci se soudobou novou vlnou tvorby tohoto druhu již nedokázala obstát. Uspěť se mu tehdy již nepodařilo ani jako vynálezci originálního systému barevného filmu. V létě 1952 Lamač za svého pobytu v Hamburku zemřel.

Nesign.: *Lamač, Karel* [heslo]. In: *Encyklopédia filmu*. [Uspoř. Richard Blech.] Bratislava (Vydavateľstvo Obzor) 1993. S. 452–453.

Jiří Weiss

Domů se vrátil z britského exilu po skončení druhé světové války také filmový režisér Jiří Weiss, který svou poválečnou kariéru režiséra dokumentárních i hraných filmů založil – jak jsme byli již zjistili – svou intenzivní činností rozvíjenou v tomto oboru především za pobytu ve Velké Británii. V Praze se hned v roce 1945 vrhl do práce při budování nové organizace čs. filmové tvorby v Národním podniku Československý státní film, který vznikl zestátněním soukromých čs. filmových výroben. V následujících letech pokračoval pak ve své práci především jako režisér hraných filmů. Jeho minulost filmového dokumentaristy však umělecký charakter těchto filmů nadále významně ovlivňovala. Při jejich utváření Weiss uplatňoval – a zvláště výrazně to vyjevovalo srovnání těchto filmů s filmy vznikajícími pod vlivem doktríny tzv. „socialistického realismu“ – hledisko věcné střízlivosti, a to i při zob-

razování dějů odehrávajících se za těch dramaticky nejvypjatějších životních situací. Toto konstatování platí zejména o nejlepších jeho filmových dílech z poválečných let, např. o filmech *Uloupená hranice* (1947), *Dravci* (1948), *Vlčí jáma* (1957), *Romeo, Julie a tma* (1959) a *Třicet jedna ve stínu* (1965). Navzdory tomu, že se jeho filmová tvorba tehdy setkávala s neobyčejně pozitivním ohlasem, i život tohoto někdejšího londýnského exulanta se v poválečné době odvíjel v neustálé konfrontaci s představiteli establishmentu. Když pak v srpnu 1968 došlo k invazi „spřátelených“ sovětských a lidovědemokratických vojsk do Československa, zvolil Weiss proto znovu osud vyhnance a odešel do USA, kde posléze setrval i po roce 1989.

Merhaut, Václav: *Jiří Weiss*. Praha (Československý filmový ústav) 1988. – Nesign.: *Weiss Jiří* [heslo]. In: *Encyklopédia filmu*. [Uspoř. Richard Blech.] Bratislava (Obzor) 1993. S. 889–890. – Weiss, Jiří: *Bílý Mercedes*. Praha (Victoria Publishing) 1995.

Vlado a Lída Clementisovi

Z exilových Slováků projevujících se v londýnském exilu iniciativně též v oblasti kultury a umění se domů vrátil – spolu se svou paní – i Vlado Clementis. Vracel se sem – oficiálními kruhy již politicky nezpochybnován, a poté, co ke konci války navštívil Londýn jeho dávný druh z avantgardy básník a komunistický funkcionář Laco Novomeský a u londýnských soudruhů se za něho přimluvil, očištěn i v očích komunistů – jako „persona grata“ dokonce v mimořádně významném politickém a úředním postavení. Jeho působení na Masarykové londýnském ministerstvu ho totiž v roce 1945 přivedlo do funkce státního tajemníka tohoto v osvozené ČSR obnoveného úřadu a po únorovém převratu v roce 1948 pak dokonce na ministerský post Masarykův. Dodejme, že posléze, v roce 1952, po vykonstruovaném politickém procesu se skupinou Rudolfa Slánského však i na šibenici.

Již v březnu 1950 byl totiž v rámci čistek probíhajících paralelně jak v Sovětském svazu, tak v tzv. lidových demokraciích, zejména pak v Polsku a v Maďarsku a následně i v ČSR, v souvislosti s jugoslávským hledáním „vlastní cesty k socialismu“ jako představitel tzv. „slovenského buržoazního nacionalismu“ odvolán z ministerské funkce a musel přijmout z milosti mu přidělené úřednické místo v Národní bance. Žil pak spolu se svou ženou pod dohledem Státní tajné bezpečnosti, obklopen špicly a obmezen pro svou údajnou politickou nespolehlivost hradbou nedůvěry. Ani trojí veřejná sebekritika, kterou byl na nátlak svých bývalých soudruhů nucen vykonat, ho však již nebyla s to před rozpoutavším se tehdy terorem stalinistů uchránit. V lednu 1951 byl na příkaz sovětských poradců čs. Ministerstva vnitra zatčen a na základě obvinění nejprve z kolísavého politického myšlení a později, v listopadu 1952, z vědomé „služby západním imperialistům“ jako „zrádce věci socialismu a komunismu“ v zinscenovaném politickém procesu se skupinou bývalých kolegů z emigrace (byli to skoro vesměs lidé židovského původu), skupinou podle žalobců sdruženou kolem bývalého generálního tajemníka KSČ, předtím druhého to nejmocnějšího muže ve státě, Slánského, odsouzen k smrti (padlo tehdy jedenáct rozsudků hrdelních) a vzápětí (3. prosince 1952) popraven.

Perzekuce v témž čase těžce postihla i jeho ženu, pěvkyni Lídu Clementisovou, roz. Pátkovou. Ač Clementis skoro dva roky trávil – podrobován krutému mučení – ve vyšetřovací vazbě, „vyčkáváje“ ve vězení v pražské Ruzyni na závěrečné „ocenění“ své „zrady“, po celou tu dobu se nedozvěděl, že rovněž jeho

manželka byla v únoru 1951 zatčena a dalších dvaadvacet měsíců – aniž byla oficiálně obžalována a aniž stanula před soudem – strávila v žaláři. V dopisech, které mu sporadicky směla napsat, byla donucena předstírat, že žije ve zdraví a pohodě na svobodě. Teprve v sám předvečer popravky byla odvezena na Pankrác k rozloučení s mužem, po jehož boku bez několika málo týdnů prožila dvacet let svého života, a teprve tehdy Clementis zjistil skutečný stav věci.

Tak jako většina pozůstalých po těchto popravených – ježto jim bezprostředně po exekuci nebyl vydán úmrtní list jejich blízkých, aniž jim byl vydán jejich popel (ten byl rozhozen na pražsko–kladenské silnici namísto zdrsňujícího materiálu v dobách námraz – po léta věřila, že její muž jako zasloužilý pravověrný komunista je bezpečností ukryván naživu na nějakém neznámém místě, že proces byl jen „divadlem“ pro veřejnost, diktovaným zvláštními politickými důvody, a poprava že byla jen fingována. Rmutnou pravdu se dověděla teprve po smrti kremelského diktátora a jeho českého nohsleda.

Waltrová, Marie – Ornest, Ota: *Hraje váš tatínek ještě na housle? Rozhovor Marie Waltrové s Otou Ornestem.* Praha (Primus), 1993. S. 64–65. – Nesign.: *Clementis Vladimír* [heslo]. In: Tomeš, Josef a kol.: *Český biografický slovník XX. století.* Sv. 1, A–J. Praha (Paseka–Petr Meissner) 1999. S. 174. – Šiška, Miroslav: *Zmařený život Vladimíra Clementise*, Právo 21. 9. 2002, příloha s. 3.

Dvojí osud?

Křížovatka, na níž se čs. emigrace jako celek a čs. exilová kulturní a umělecká obec zvláště po vítězství Spojenců nad fašismem a nacismem roku 1945 ocitly, rozvedla – jak výše popsáno – jejich příslušníky dvěma různými směry: jedny vrátila zpátky do vlasti, a ti zde pak prožili chmurný osud lidí stísněných záhy novou totalitou, druhé usměrnila na bludné cesty vedoucí cizinou, z nichž některé sice vedly k výšinám, na nichž se jejich talenty zaskvěly v plném slunečním světle, jiné však měly povahu výmolovitých „cest-necest“, jimiž se tito poutníci ploužili životem v ahasverské beznaději, ne nepodobné té, již zažívali jejich bývalí druzi z exilu, kteří se marně byli pokusili znovu zakotvit doma. Újmu utrpěli jak ti, tak oni, a samozřejmě – ježto ty dva proudy utečenců se už nikdy nespojily (po pádu „železné opony“ v roce 1989, pokud ještě vůbec byli naživu, byli již všichni staří a vyčerpaní, než aby se byli mohli tvůrčím způsobem ještě významněji projevit) – čs. pospolitost jako celek. A ovšem každý „dnešek“ je nakloněn s největší lehkostí přecházet nebo vůbec nebrat na vědomí minulá utrpení a křivdy, „bolesti věřejš-ka“, takže brzy společně upadli ve svět nových generací v totální zapomenutí.